

TEXTUS ET PICTURA V

Klocek - kolekcja - miscellanea
Średniowieczna książka jako zbiór

Toruń

11-13 kwietnia 2024

Interdyscyplinarna międzynarodowa konferencja naukowa
zorganizowana
przez Wydział Sztuk Pięknych UMK,
Bibliotekę Uniwersytecką w Toruniu
oraz Instytut Historii Nauki PAN
im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów w Warszawie
dofinansowana z programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
„Doskonała Nauka II”

MIEJSCE OBRAD

Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu
ul. Gagarina 13
Sala audytoryjna (parter)

ZESZYT STRESZCZEŃ
BOOK OF ABSTRACTS

Materiał konferencyjny

Streszczenia nierecenzowane,
zamieszczone w formie nadesłanej przez autorów
na etapie przygotowania referatów,
zaakceptowane przez komitet naukowy
konferencji Textus et Pictura V

Projekt, redakcja i skład

Monika Jakubek-Raczkowska

Tłumaczenia / korekta streszczeń ang.

Joanna M. Arszyńska

W projekcie wykorzystano detale

z iluminacji kodeksu *Biblia sacra*, Rps 32/III

ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu

fol. Juliusz Raczkowski

Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa,
przyznanych przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
w ramach Programu „Doskonała Nauka II”

Wydział Sztuk Pięknych UMK w Toruniu
2024

Średniowieczna książka jako zbiór zarys problematyki konferencji

W znakomitej większości rękopisy średniowieczne zawierają więcej niż jeden tekst. Nawet w przypadku ksiąg określanych w katalogach jednym tytułem, bądź jednorodnych pod względem typu, jak np. Biblia czy antyfonarz, mamy do czynienia z wieloma dziełami, ułożonymi według określonego porządku. Podobnie późnośredniowieczne zbiory kazań lub żywotów świętych, to w swej istocie celowe kolekcje dzieł zgromadzone w jednym nośniku. Określony układ treści czy porządek ikonograficzny są ważnym elementem interpretacji. Znacznie więcej problemów badawczych przysparza inna kategoria rękopisów, a mianowicie zgromadzenie w jednym woluminie wielu tekstów, których wzajemne relacje są trudno uchwytny. Tego typu kodeksy opisywane są zazwyczaj w katalogach jako *Varia* (niekiedy z dopowiedzeniem: *theologica* lub *iuridica*), *Miscellanea*, a w kręgu niemieckim jako *Sammelhandschriften*. Jeszcze inną – choć pokrewną – kategorię rękopisów stanowią zapisane, niekiedy w przeciągu wielu lat składki z różnymi tekstami, które postanowiono oprawić razem i stworzyć jeden wolumin (np. rękopisy średniowiecznych studentów). Praktyka gromadzenia tekstów w jednym nośniku została przejęta również przez właścicieli pierwszych książek drukowanych. Książki takie, określane jako „klocki intrologatorskie”, podobnie jak wymienione wyżej rękopisy stanowią wdzięczny i nierozpoznany jeszcze obszar badawczy. Niewątpliwie ich powstawanie było związane z zapotrzebowaniem na teksty, ale zagadką do rozwiązania pozostaje zamiysł twórcy (kopisty, właściciela) takiej wielotekstowej książki. Czy rękopisy i klocki intrologatorskie stanowiły zbiór przypadkowo zgromadzonych tekstów, które ktoś postanowił oprawić razem? Czy odzwierciedlały one określony porządek i były wyrazem organizacji dostępnej wiedzy? Czy teksty zostały zgromadzone w jednym woluminie z racji ich użyteczności – jak w przypadku historiografii: późnośredniowieczne kolekcje, badane ponad 50 lat temu przez Jacka Wiesiołowskiego?

Zakres dyskusji

Typy zbiorów: kolekcje *sensu stricto* (np. zbiory kazań, księgi liturgiczne), książki wielotekstowe (*Varia*, *Miscellanea*, *Sammelhandschrift*), kolekcje tematyczne (ze względu na dobór tekstów, np. historiograficzne) i/lub funkcje tekstów (np. kolekcje duszpasterskie)

Celowe kolekcje czy przypadkowe zbiory?
Twórcy, właściciele, użytkownicy

Jednolitość i/lub różnorodność **przekazu**

Historyczne metody organizacji i integrowania elementów książek (składki, zdobienia, sposób organizacji procesu intrologatorskiego itd.)

Klocki intrologatorskie – rękopisy i druki – jako **problem badawczy**

Problem **klasyfikacji i opisu książki** jako zbioru

Integralność kodeksów a **konserwacja-restauracja**

O rękopisach złożonych i pewnych ich złożoności konsekwencjach

Problem rękopisów złożonych zostanie zaprezentowany w kilku wymiarach. Będą podjęte zarówno rozmaite aspekty złożoności związane z morfologią kodeksów, jak też z ich zawartością tekstową oraz ich wzajemnymi powiązaniem. Więcej uwagi zostanie poświęcone kodeksom wielotekstowym (tzw. *one-volume libraries*), w tym kryteriom wykorzystywanym do gromadzenia (kopiowania) w nich określonych rodzajów tekstów. Podjęty też zostanie problem narastającej liczby takich kodeksów w miarę zbliżania się do schyłku średniowiecza.

Wszystkie te zagadnienia stanowią poważne wyzwania dla badaczy-kodykologów oraz „ludzi książki” innych specjalności, jak zwłaszcza konserwatorów i intrologów. Ich wysiłki zostaną ukazane, w miarę możliwości, z odwołaniem do współczesnych dyskusji nad problematyką rękopisów złożonych oraz do badań, również moich osobistych, nad zbiorem kodeksów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

On composite manuscripts and some consequences of their complexity

The problem of composite manuscripts will be presented in several aspects. Both the various aspects of their complexity concerning the morphology of codices and their textual contents as well as their interrelationships will be addressed. The paper will be focused on multiple-text manuscripts (so-called one-volume libraries), including the criteria applied to gathering in them (copying) certain kinds of texts. Also, the problem of increasing number of such codices while approaching the twilight of the Middle Ages will be discussed.

All those issues present a serious challenge for scholars – codicologists and “people of the book” of other specialties, particularly to restorers and bookbinders. Their efforts will be revealed with, as far as possible, references to contemporary discussions on the problems of composite manuscripts as well as to research, also my own, on the collection of medieval codices in the University Library in Wrocław.

Kodeks złożony jako całość: kryterium integralności

W procesie wartościowania zabytków, w tym spuścizny rękopiśmiennej, kluczową rolę odgrywają dwa nadrzędne kryteria („nad-wartości”) uwzględniane zarówno w ujęciach teoretycznych heritologii, jak i w systemie waloryzacji UNESCO: autentyczność oraz integralność. Autentyczność jest sumaryczną wartością autentyczności dzieła (materiału, konstrukcji, funkcji, formy i oddziaływania); integralność to jednorodność materii i konceptu dzieła, traktowana jako miara jego kompletności. Kryteria te pozwalają ocenić zabytek zwłaszcza w perspektywie wartości historycznej i źródłowej, co ma nie tylko zastosowanie w procesie waloryzacji i decyzji konserwatorskich, ale też winno być punktem wyjścia dla naukowego opisu, oceny i rozpoznania danego dzieła w całej ciągłości jego istnienia. Referat będzie poświęcony znaczeniu kryterium integralności przede wszystkim dla datowania ksiąg złożonych (zawierających elementy różnej proveniencji) na przykładzie kilku wybranych kodeksów rękopiśmiennych ze zbiorów m.in. BDP w Pelplinie, Biblioteki PAN w Gdańsku, Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

Który moment na osi czasu jest kluczowy dla określenia metryki książki jako całości? Jakie jej elementy powinny mieć wpływ na jej ocenę jako integralnej? Kiedy mamy do czynienia z „drugim życiem książki”, a kiedy – z jej odrodzeniem jako nowej całości? Kiedy przeoprawienie jest tylko renowacją, a kiedy wyznacza czas jej powstania? Czy można – i według jakich kryteriów – datować jednoznacznie książki o złożonej strukturze materialnej? Pytania te pojawiają się już w badaniach nad kodeksami złożonymi, zestawienie ich oraz robocza propozycja rozstrzygnięcia niektórych jednostkowych problemów będzie głosem w dyskusji nad opisywaniem i analizą ksiąg-kolekcji.

Composite codex as entirety The criterion of integrity

In the process of evaluation of historic artefacts, including the handwritten heritage, two overarching criteria (“superior values”) considered both in the theoretical approach of heritage science and in the UNESCO evaluation system play a key role: authenticity and integrity. Authenticity is a cumulative value of authenticity of the artefact (its material, structure, function, form and impact); integrity means consistency of the matter and concept of the work regarded as a measure of its completeness. Those criteria allow us to evaluate a historic artefact, particularly from the perspective of its historical and source value. This is not only applied in the process of valorization and conservation decision-making, but should also be a starting point for a scientific description, assessment, and recognition of a given work in the whole continuity of its existence. The paper will be devoted to the significance of the criterion of integrity primarily for dating composite books (containing elements of different provenance) exemplified by several selected handwritten codices from the collections of – among others – Diocesan Library in Pelplin, Library of Polish Academy of Sciences in Gdańsk, University Library in Wrocław.

Which moment in the timeline is critical for establishing the dating of the book as a whole? Which of its elements should be decisive for qualifying it as integral? When does one deal with the book’s “second life” and when – with its rebirth as a new entity? When rebinding is just a renovation and when it determines the time of making? Is it possible – according to which criteria? – to conclusively date books of a complex material structure? These questions already arise in the study of composite codices, gathering them and a working proposal for the resolution of some general problems will be a voice in the discussion on the description and analysis of book-collections.

Sredniowieczna książka iluminowana jako zbiór obrazów

Referat w sposób dosłowny interpretuje temat przewodni konferencji: „Kodeks jako zbiór integrujący w jednym nośniku różne elementy”. Pomijając często ryzykowną interpretację miniatur, wyabstrahowanych z kodeksów przez historyków sztuki jako pojedyncze obrazy, dekoracja malarska rękopisów iluminowanych rozpatrywana bywa jako ilustracja, estetyczne dopełnienie bądź objaśnienie ich tekstu. Dla historyka bywa dodatkowym źródłem przemawiającym za datowaniem, a dzięki klasycznym metodom historii sztuki pozwala na określenie autora lub środowiska zleceniodawcy. Poza próbami na gruncie antropologii kulturowej i socjologii, czytającymi kodeksy iluminowane jak „teksty kultury”, przykłady malarstwa książkowego analizowane są metodą styloznawstwa, rzadziej z odwołaniem do ikonologii. Celem referatu jest przywrócenie im atrybutów malarstwa – z punktu widzenia nauki o obrazie (niem. *Bildwissenschaft*). Przedmiotem zainteresowania nie będzie zatem relacja: słowo i obraz, ale analiza współlistnienia dwóch równorzędnych nośników przekazu: pisma i wyobrażenia plastycznego, wyrażona pytaniem o strategie malarskie wykorzystywane w średniowiecznej sztuce książki. W ten sposób rękopis iluminowany, zawierający serie przedstawień o rozmaitej strukturze formalnej i niejednakim znaczeniu, staje się ich zbiorem: celowym i uporządkowanym (czy zawsze i wyłącznie?), zintegrowanym (w jaki sposób?) z pozostałymi „składnikami” kodeksu (treścią wyrażoną słowem, kaligrafią, pismem, oprawą etc.).

A może: istniejącym na własnych prawach, jako osobny fenomen artystyczny?

Medieval illuminated book as a collection of images

The paper is interpreting the leading theme of the conference: “Codex as a collection integrating various elements in one medium” literally. Aside from the often hazardous interpretation of miniatures, abstracted from codices by art historians as individual images, the painted decoration of illuminated manuscripts is sometimes considered as an illustration, aesthetic complementation, or explanation of their textual contents. For a historian it can be an additional criterion in favour of dating and thanks to classic methods of art history allows us to determine the author or the milieu of the principal. Beside the attempts of reading illuminated codices on the grounds of anthropology of culture and sociology as “texts of culture”, the examples of book illustration are being analysed using the methodology of stylistic studies, less frequently with references to iconology. This paper aims to restore them their attributes of painting – from the perspective of the studies of images (Ger. *Bildwissenschaft*). Hence the subject of interest will not be a relation between the word and the image but an analysis of the coexistence of two equiponderant message carriers: the script and the artistic rendering, expressed by the question on pictorial strategies utilised in medieval art of bookmaking. Thus an illuminated manuscript containing a series of representations of diverse formal structures and different meanings becomes a collection of them: purposeful and ordered (always and exclusively?), integrated (in what way?) with other “components” of a codex (the contents expressed by words, pen-flourishing, script, binding etc.)

Or perhaps: existing by its own rights as a detached artistic phenomenon?

Sredniowieczne historie biblijne - - specyfika gatunku i najpopularniejsze dzieła

Jednym z obowiązkowych elementów erudycji średniowiecznej elity intelektualnej, a już w szczególności osób duchownych, była znajomość historii, szczególnie tej jej części, która została opisana w Biblii. Jako gatunek literacki historia biblijna to tekst historiograficzny rozpoczynający się najczęściej od opisu stworzenia świata a kończący się na czasach Apostołów, jednak wiele tego typu tekstów nie obejmuje tego całego okresu, lecz jedynie jego pewne wycinki; najczęściej jest to tzw. *historia evangelica*, czyli część obejmująca czasy Nowego Testamentu. Narracja tego rodzaju historii budowana jest głównie w oparciu o wydarzenia opisane w księgach historycznych Starego Testamentu i uzupełniona o fakty opisane u pisarzy pogańskich i Józefa Flawiusza. Dla dziejów nowotestamentowych zaś obok Ewangelii źródłami są zazwyczaj dzieła autorów chrześcijańskich. Jednak żadna z ksiąg Pisma Świętego nie jest dziełem stricte historiograficznym, co więcej – nie obejmuje całości dziejów od stworzenia świata do centralnego punktu tychże dziejów, czyli okresu działalności Jezusa. Kolejność ksiąg historycznych odzwierciedla w głównych zarysach kolejne etapy historii, jednak przy dokładniejszym przyjrzeniu się, można się przekonać, że pewne opowieści pojawiają się więcej niż jeden raz i opisane są w różnych księgach. Innego typu problemy wiązały się ewangeliami: chociaż wszystkie cztery opowiadały o tym samym okresie i o tej samej postaci historycznej, znacząco różniły się w szczegółach, na przykład w przedstawianiu kolejności opisanych wydarzeń.

Dlatego, aby usystematyzować opis dziejów, tworzono teksty historiograficzne, przedstawiające dzieje biblijne w uporządkowany sposób. Dzieła te można podzielić na dwie kategorie: do pierwszej z nich, niezbyt licznie reprezentowanej, należy zaliczyć historie biblijne *sensu stricto*, tzn. zawierające wyłącznie opis dziejów do około połowy I w. n.e. Znacznie popularniejsze były teksty, w których dzieje biblijne stanowiły ich pierwszą część. Teksty te nie ograniczały się do wspomnianego okresu, lecz były kontynuowane i w zależności od gatunku w dalszych częściach przedstawiały: dzieje chrześcijaństwa – jako tzw. historie kościelne lub historię powszechną, wtedy pod nazwą historii uniwersalnych. W referacie omówione zostaną cechy wyróżniające ten gatunek historiograficzny oraz scharakteryzowane będzie kilka najpopularniejszych tekstów historiograficznych, zawierających dzieje biblijne.

Medieval biblical stories specificity of the genre and the most popular texts

One of the compulsory elements of erudition of the medieval intellectual elite, particularly of religious persons, was the knowledge of history, in particular the history described in the Bible. As a literary genre biblical history is a historiographic text that usually begins with the description of the creation of the world and ends with the times of the Apostles. However, many texts of that type do not include this whole period, but just some of its sections. Most often it is the so-called *historia evangelica* that is the part covering the times of the New Testament. Such narration is usually based on events described in historic books of the Old Testament and complemented with the facts reported by pagan writers and Josephus Flavius. For the New Testament history, besides the Gospels, the sources are usually works by Christian authors. However none of the books of the Holy Scriptures is strictly a historiographic work, moreover, none covers the whole time from the creation of the world to the central point of that history, that is the period of Jesus's activity. The sequence of historic books roughly follows the subsequent stages of history, but upon closer inspection one finds out that some stories appear more than once and are described in different books. Problems of different natures are associated with the Gospels: while all four of them tell about the same period and the same historical figure, they very much differ in details and in the sequence of the described events.

That is why, to systemize the description of history the historiographic texts were compiled, presenting the biblical events in an ordered sequence. Such works can be divided into two categories: to the first one, not particularly abundant, one can count biblical stories *sensu stricto*, that is those comprising exclusively the description of events till ca. mid-first century CE. Much more popular were the texts, of which the biblical stories made only the first half. Those text were not restricted to the mentioned period, but were continued and – depending on the genre – in further parts presented: the history of Christianity – as the so-called church histories or the general history. The latter were called the universal histories. The paper will discuss the distinctive features of that historiographic genre and will characterize some of the most popular historiographic texts containing biblical history.

Autorytet papieski żądany zza Alp: kolekcja kanoniczna w wielotekstowych kodeksach renesansu karolińskiego jako świadek relacji centrum-peryferie

Relacje pomiędzy karolińskim władztwem a papieżem od zawsze znajdowały się w centrum zainteresowania badaczy wieków średnich. Począwszy od sakry Pepina Krótkiego w 751 roku – która, według późniejszej tradycji, odbyła się za zgodą papieża Zachariasza – karolińscy monarchowie na stałe związali się ze Stolicą Apostolską, czego wyrazem stało się zarówno frankijskie zaangażowanie na Półwyspie Apenińskim (uwierczone podbojem królestwa Longobardów przez Karola Wielkiego), jak również udział kolejnych papieży w królewskich oraz cesarskich namaszczeniach karolińskich władców. Włączenie papieża do strefy frankijskich wpływów wykraczało poza relacje natury politycznej czy wynikające z potrzeby legitymizacji nowej, królewskiej władzy Karolingów. Od drugiej połowy VIII w. Rzym stał się dla państwa frankijskiego źródłem autorytetu, na poziomie zarówno religijnym, jak i ideologicznym. Elity frankijskie wyrażały nieustanne zainteresowanie zarówno tekstami wyprodukowanymi w Stolicy Apostolskiej (*Liber Pontificalis*, *Collectio Dionysio-Hadriana*), jak i gotowe były zaakceptować papieski autorytet w sprawach doktrynalnych takich jak kontrowersje wokół soboru nicejskiego (787). Należy więc stwierdzić, że Karolingowie, mimo swojej przewagi politycznej i militarnej, uznali „centralną” pozycję papieża, jednocześnie uznając swój „peryferyjny” charakter wobec Stolicy Apostolskiej.

Stosunki między centrum a peryferiami obrazować mogą losy zbioru epistolarnego znanego w literaturze przedmiotu jako *Epistulae Arelatenses genuinae*. Kolekcja ta, w rękopisach średniowiecznych zatyulowana *Liber auctoritatum ecclesiae Arelatensis*, zawiera 57 listów, spośród których znaczna część pisana była przez kolejnych papieży na przestrzeni lat 417-555/556. Miały one zatwierdzić i uzasadnić prawa i przywileje jednej z pierwszych metropolii zarówno w kontekście dławiących ją zaborów, jak i w relacjach z jej konkurentką w walce o prymasostwo Galii, Vienne. Długo datowano powstanie kompilacji na okres 557-560. Liczne argumenty pozwalają jednak przypuszczać, że *Epistulae Arelatenses* powstały dopiero w VIII w. jako wytwór karolińskiego złotego wieku zbiorów. Dwa najstarsze z czterech zachowanych (i do tej pory uchwyconych) rękopisów zawierających największą część bądź niemalże całość zbioru są zabytkami karolińskimi, powstałymi w IX w.: w kodeksach Paris, BnF, lat. 2777 i 3849 listy z *Liber auctoritatum* występują – pomimo luk właściwych każdemu z dwóch manuskryptów – w identycznej kolejności. Tym właśnie kodeksom kolekcja najprawdopodobniej zawdzięcza formę tematycznej i chronologicznie ułożonej całości. Kodeksy wcześniejsze zawierają wyłącznie po kilka listów z kolekcji – ani nie zapisanych po kolei, ani też nie tworzących tematycznych jedności.

Badania źródłoznawcze nad treścią i stylem listów uwydatniły również argumenty, które mogłyby przemawiać za bezpośrednią ingerencją kancelarii Stolicy Apostolskiej w redagowaniu i kompilowaniu *Epistulae Arelatenses*. Czy wobec tego nie należy dopatrywać się w paryskich rękopisach lokalnych odpisów stworzonej choćby w pewnej mierze w Rzymie kolekcji, raczej niż pierwowzorów *Liber auctoritatum*? Hipoteza ta pozwala nam jeszcze inaczej spojrzeć na interesującą nas kolekcję jako na jeden z wielu wyrazów relacji centrum-peryferie pomiędzy Stolicą Apostolską a imperium karolińskim.

Papal authority demanded from beyond the Alps: cannon collection in multi-text codices of Carolingian Renaissance as a testimony of relations between the centre and the peripheries

Relations between the Carolingian power and the Papacy have always been at the center of interest of scholars researching the Middle Ages. Starting with the anointment of Pepin the Short in 751 – which, according to a later tradition was performed with the approval of Pope Zachary – the Carolingian monarchs were permanently bound with the Holy See. This was manifested by both the Frankish involvement in the Apennine Peninsula (crowned with the conquest of the Longobards by Charlemagne) and by the presence of the subsequent popes at the kings' and emperors' anointments of Carolingian rulers. Including the Papacy into the sphere of Frankish influence exceeded the boundaries of relations of political nature or those resulting from the need to legitimize the new, royal power of the Carolingians. Since the second half of the 8th century, Rome became for the Frankish state the source of authority both on religious and ideological levels. Frankish elites expressed constant interest in both the text produced in the Holy See (*Liber Pontificalis*, *Collectio Dionysio-Hadriana*) and in accepting Papal authority in doctrinal matters, such as the controversies over the Council of Nicaea (787). It should therefore be concluded that the Carolingians, despite their political and military supremacy accepted the „central” role of the Papacy, and thus accepted their own “peripheral” position towards the Holy See.

The relations between the center and the peripheries can be illustrated by the history of the epistolary collection known to the literature of the subject as the *Epistulae Arelatenses genuinae*. This collection, in medieval manuscripts entitled *Liber auctoritatum ecclesiae Arelatensis*, contains 57 letters, among them a considerable part written by successive popes over the years 417–555/556. They were to confirm and justify the rights and privileges of one of the first metropolises both in the context of the threatening annexations and in its relations with its rival in competition over the primacy of Galia, Vienne. For a long time, the compilation had been dated to the years 557–560. However numerous arguments allow us to suppose, that *Epistulae Arelatenses* were bound together as late as the 8th century as a product of the Carolingian Golden Age of compilations. The two oldest of the four preserved (and so far identified) manuscripts containing the largest part or almost complete collection are Carolingian artefacts, made in the 9th century: in codices Paris, BnF, lat. 2777 and 3849 letters from *Liber auctoritatum* appear – despite gaps typical for each of the two manuscripts – in an identical sequence. Most probably it is those codices that the collection owes to its form of thematically and chronologically assembled whole. Earlier codices contain but few of the letters from the collection each – neither copied in the right sequence nor made into a thematic unity.

The source studies on the contents and style of the letters enhanced also arguments in favor of the direct involvement of the Holy See in editing and compiling *Epistulae Arelatenses*. In the face of that are we not entitled to regard Parisian manuscripts as local copies of a collection at least partly compiled in Rome rather than archetypes of *Liber auctoritatum*? That hypothesis allows us to see the collection in question at another angle, as one of many tokens of the center-peripheries relation between the Holy See and the Carolingian Empire.

Komentarze do „Sentencji” Lombarda i nie tylko w zbiorach Archiwum i Biblioteki Krakowskiej Kapituły Katedralnej

W zbiorach Archiwum i Biblioteki Krakowskiej Kapituły Katedralnej znajduje się dziś 6 kodeksów zawierających komentarze do „Sentencji” Piotra Lombarda, podstawowych podręczników teologii w średniowieczu. Cztery z nich oprócz komentarzy do „Sentencji” przekazują także inne teksty.

1. Ms 106, skopiowany w Padwie w 1234 r., należał do kanonika krakowskiego Piotra. Kodeks przekazuje *Summa Aurea* Wilhelma z Auxerre (+1231). Oprócz tego tekstu, kodeks zawiera pierwszy binion skopiowany inną ręką niż tekst *Summy*, ale pochodzący z tego samego czasu i również podpisany przez kanonika Piotra. Bifolium to zawiera kanony prawnicze z 1. poł. XII w. W manuskrypcie brakuje innych bifoliorów ze składki, do której owo bifolium z tekstem prawniczym należało. Zachowanie tego bifolium ma raczej wymiar praktyczny: karty te stały się górnymi kartami ochronnymi bloku kodeksu. **2. Ms 108**, pochodzący z 1. poł. XIV w. to ciekawy przykład kodeksu zawierającego dwa główne dzieła skopiowane tą samą ręką. W pierwszej części znajduje się *Explanatio prologorum super Bibliam totam* Wilhelma Bretona OM (+1226), a w drugiej ekspozycja „Sentencji” anonimowego autora, skopiowana tą samą ręką. Oprócz tego, XIV-wieczny skryba na wolnych kartach k. 50r–v dopisał indeks ksiąg biblijnych i liczbę ich rozdziałów, a trzech skrybowie XV-wieczni dopisali na k. 85v–87r noty teologiczne i fragment konkordancji słów występujących w Biblii. Wydaje się, że kodeks ten jest przykładem dobrego, podstawowego podręcznika teologii używanego przez lata w szkole katedralnej, w którym czytelnik znajdzie teksty zarówno na temat Biblii jak i na temat „Sentencji” jak i notatki teologiczne. **3. Ms 114** to papierowy zawierający kwestie Piotra z Tarantazji (+1273) do IV księgi „Sentencji”, skopiowany w 1438. Tekst zawiera noty Jana Dąbrówki (+1472), profesora Wydziału Teologicznego. Na k. 1r znajdujemy kilka wersów z poezją a na k. 9v wypis z traktatu Alberta Wielkiego nt. Eucharystii. Na k. 1v–7v znaleźć można indeks problemów omawianych w księdze, najprawdopodobniej napisanych przez Dąbrówkę, gdyż tytuły problemów dopisane są także na marginesach kart z tekstem komentarza Piotra z Tarantazji ręką Dąbrówki. Karty 1–9 nie należały pierwotnie do kodeksu, o czym świadczy fakt, że na końcu 2 składki znajduje się kustosz z numerem 1. Pierwszą składkę scalono z kodeksem, gdyż stanowią jego swoistą „mapę drogową” kwestii teologicznych, a tekst poetycki i wypis z Alberta są świadectwem wykorzystywania każdej wolnej przestrzeni w kodeksie. **4. Ms 119** jest najciekawszym przykładem z zasobu AiBKkk (papier, 2. poł. XV w.) Pierwszym tekstem, jaki przekazuje, są kwestie do IV księgi „Sentencji” Jana Dąbrówki, dalej znajdujemy różne teksty teologiczne napisane inną ręką: m.in. Ryszarda ze św. Wiktora i Jana Merkelina OESA (+ ok. 1400) oraz dwa teksty biblijne: Księgę Izajasza i Ewangelię wg św. Jana wraz z miejscem na glosy interlinearne. Kodeks zawiera 4 systemy kustoszy składek: pierwszy dotyczy składek z kwestiami do „Sentencji”, drugi mniejszych traktatów teologicznych, trzeci Księgę Izajasza, a czwarty Janowej Ewangelii. Oprócz tego, kodeks zawiera rozproszone w różnych miejscach fragmenty *Compendium theologiae* Hugona Ripelina. Księga to typowy notatnik-podręcznik studenta / profesora teologii, zawierający miscellanea uznane przez właściciela za ważne. Teksty te zostały oprawione jako jedna całość, by nie stracić żadnego z nich.

Powyższa analiza prowadzi do wniosku, że w badanych księgach oprócz podstawowego tekstu komentarza do „Sentencji” znajdujemy zarówno „ciała obce” związane z blokiem przekazującym komentarz do „Sentencji” (1. karta ochronna, 3. spis treści), jak i „ciała obce” niezwiązane z tekstem komentarza, a zawierające teksty istotne dla właściciela kodeksu (2, 4).

Commentaries to Lombard's „Sentences” and other texts in the collection of the Archives and Library of the Krakow Cathedral Chapter

The collection of the Archives and Library of the Krakow Cathedral Chapter comprises today six codices with commentaries to “Sentences” by Peter Lombard, the basic theological handbooks in the Middle Ages. Four of them apart from commentaries deliver also other texts.

1. Ms 106, copied in Padua in 1234 used to belong to Krakow Canon Piotr. The codex contains *Summa Aurea* by Wilhelm of Auxerre (+1231). Apart from that text the codex contains the first binion copied by a hand different from the text of *Summa*, but originated from the same time and also signed by Canon Piotr. This bifolium comprises legal canons from the first half of the 12th century. The manuscript lacks other bifolia from the quire to which that bifolium with legal text had belonged. Preserving this particular bifolium had a rather practical dimension: the leaves were used as upper protective sheets of the codex block. **2. Ms 108**, from the first quarter of the 14th century is an interesting example of a codex comprising two main works copied by the same hand. In the first part there is *Explanatio prologorum super Bibliam totam* by William the Breton OM (+1226), while in the second part – “Sentences” by an anonymous author, copied by the same hand. Apart from that, the 14th-century scribe used the empty ff. 50r–v to write an index of the books of the Bible with the number of their chapters, and three 15th-century scribes added on ff. 85v–87r theological notes and a fragment of a concordance of words appearing in the Bible. It seems that this codex is an example of a good, basic theological handbook used for years in the cathedral school, in which the reader finds both the texts on the Bible and on “Sentences” together with theological notes. **3. Ms 114** is a paper codex containing questions by Peter of Tarentaise (+1273) to the IV book of „Sentences”, copied in 1438. The text contains notes by Jan Dąbrówka (+1472), professor of the Faculty of Theology. On f. 1r one can find several lines of poetry and on f. 9v an extract from a treatise on the Eucharist by Albert the Great. On ff. 1v–7v one can find a list of issues discussed in the book, most probably drawn by Dąbrówka, since the titles of issues have also been written by his hand on margins of pages with the text of commentaries by Peter of Tarentaise. Ff. 1–9 did not originally belong to the codex, since at the end of the second quire there is a quire mark with number 1. The first quire had been added to the codex, because it makes some kind of a “road map” of the theological issues and the poetry and the extract from Albert prove that every free space in the codex was utilized. **4. Ms 119** is however the most interesting example from the collection of the Chapter Archives. It dates from the second half of the 15th century. The first text conveyed by this paper codex are the questions to the IV book of “Sentences” by Jan Dąbrówka. Further on one can find various theological texts written by other hand: among others the texts by Richard of Saint Victor or Johannes Merkelin OESA (+c.1400) and two biblical texts: the Commentary on St John’s Gospel and the Book of Isaiah with interlinear glosses. The codex has four systems of quire marks: the first one concerns the quires with questions to “Sentences”, the second relates to shorter theological treatises, the third to St John’s Gospel, and the fourth to the Book of Isaiah. Apart from that the codex comprises scattered fragments of *Compendium theologiae* by Hugh Ripelin. The codex is a typical notebook-textbook of a student / professor of theology, comprising miscellanea found important by its owner. The texts had been bound together so that none of them was lost. The above analysis leads to a conclusion that in the studied codices, apart from the basic commentary to “Sentences” one finds both “alien bodies” related to the block conveying the commentary to “Sentences” (1. protective sheets, 3. table of contents) and “alien bodies” not related to the text of commentaries, containing texts significant for the owner of the codex (2, 4).

Ewangeliarz kruszwicki z XII wieku jako przykład dzieła złożonego

Ewangeliarz kruszwicki to iluminowany kodeks rękopiśmienny, zawierający cztery ewangelie oraz teksty dodatkowe, które możemy nazwać współczesnym określeniem aparatu naukowego. Zazwyczaj tego rodzaju kodeksy biblijne traktuje się jako dzieło jednolite. Tymczasem należy wziąć pod uwagę nie tylko fakt, że składa się nań zarówno zapis tekstu, jak i iluminacje, ale że właśnie w samej warstwie tekstowej napotykamy kilka rodzajów tekstów. Przedmiotem komunikatu będzie wstępna analiza poszczególnych rodzajów tekstów, ze wskazaniem ich pochodzenia i znaczenia dla całości koreksu. Podobnie zostanie wyjaśniony brak pewnego rodzaju dodatków, który wskazuje na to, do czego ten rękopis NIE był przeznaczony.

The Kruszwica Gospel Book from the 12th century as an example of a composite work

The Kruszwica Gospel Book is an illuminated codex, comprising four Gospels and additional texts that we can name with the modern term “end matter”. Usually, such biblical codices are treated as uniform works. Whereas one should take into consideration not only the fact that it contains both the notation of a text and the illuminations but also that within the text layer itself, several kinds of texts are found. This contribution reports on a preliminary analysis of particular kinds of texts with an indication of their origin and significance for the whole codex. It also explains the lack of a certain type of additions, that indicates what this manuscript WAS NOT intended for.

Ewangeliarz Kruszwicki, fot. Archiwum Archidiecezjalne w Grzegorzku

Manuale lekarza konwentu?

Kolekcja traktatów medycznych (Rps 12/II) w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu

Rękopis z Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu o sygnaturze Rps 12/II (Zbiór traktatów medycznych) z końca 1. ćwierci XIII w. ma już bogatą literaturę. Opisywano jego budowę i zawartość, przede wszystkim słownik roślin i ziół z glosami w języku dolnoniemieckim z wpływami dialektu flamandzkiego (F. Milkau 1891, M. Gysseling 1980, R.G. Päsler 2000), dekoracje kaligraficzne i proveniencję (M. Marszałkowski 2020). Nie ujmowano jednak zabytku jako **intencjonalnej kolekcji tematycznej**, zawierającej wczesno-średniowieczny prognostyk przypisywany Galenowi, traktaty Mikołaja z Salerno (m.in. słynne *Antidotarium* opisujące dwunastowieczne środki lecznicze), anonimowy traktat z zakresu ziołolecznictwa, recepty medyczne oraz trzy całostronicowe rysunki piórkim przedstawiające Asklepiosa wraz z lekarzem Galenem i scenki medyczne.

Celem referatu jest przedstawienie z jednej strony jednorodności tematycznej i strukturalnej rękopisu, z drugiej: charakterystycznych, nietypowych cech budowy kodeksu (wtórne wykorzystanie desek oprawy, użycie jako wyklejki karty z Psalterza z przełomu XII i XIII w., zszycie składek w niewłaściwej kolejności), wskazującymi na jego powstanie w dużym klasztorным skryptorium. Referat ukaże też proveniencję i przeznaczenie (uzus) rękopisu: możemy przypuszczać, że powstał on jako *manuale*, podręcznik lekarza cysterskiego konwentu we francuskiej Flandrii lub zachodniej części północnej Nadrenii, nie znamy jednak jego zleceniodawcy i pierwszych właścicieli. W 1. połowie XV w. znalazł się opactwie cystersów w Pelplinie wraz z osobą Jakuba z Kolonii, pelplińskiego przeora i jednocześnie – o ile taka identyfikacja okaże się trafna – lekarza konwentu. Rękopis – kompendium ówczesnej praktycznej farmakologii z *Signa mortifera*, *Antidotarium* i innymi receptami i wskazówkami medycznymi, służył mu z pewnością w codziennej praktyce lekarskiej.

The convent's physician manual? A collection of medical treatises (Rps 12/II) in the collection of the University Library in Toruń

The manuscript from the University Library in Toruń shelf mark Rps 12/II (a collection of medical treatises) from the end of the first quarter of the 13th century is a well-studied one. Its structure and contents have been described, especially the dictionary of plants and herbs with glosses in Low German language influenced by the Flemish dialect (F. Milkau 1891, M. Gyseling 1980, R. G. Päsler 2000). Its pen-flourishing and provenance have been discussed (M. Marszałkowski 2020). However, the codex has never been discussed as an intentional thematic collection containing an early-medieval prognostic attributed to Galen, treatises by Nicholas of Salerno (among others the famous *Antidotarium* describing the 12th-century medical products), an anonymous treatise on herbal medicine, medicine recipes and three full-page pen drawings depicting Asclepios with Galen and medical scenes.

The paper is intended to present on one hand the manuscript's thematic and structural homogeneity, on the other hand: its characteristic, unique structural features (re-used binding boards, a leaf from a psalter dating to the turn of the 12th century used as flyleaf, quires sewn in a wrong sequence) indicating that it was produced in a large, conventual scriptorium. The paper will also present the provenance and designation (use) of the manuscript: one can suppose that it was intended as a *manuale*, a handbook for a physician in a Cistercian convent in French Flanders or in western part of northern Rhineland, however, neither the principal nor the first owners are known. In the first half of the 15th century, the manuscript was brought to the Cistercian Abbey in Pelplin by Jacobus of Cologne the prior and – if the identification proves to be correct – a physician of the convent. The manuscript – a compendium of the then practical pharmacology with *Signa mortifera*, *Antidotarium*, and other medical recipes and instructions – would have been useful to him in his everyday physicians' practice.

Opuscula medica w krakowskim manuskrypcie BJ 818

Przedmiotem wystąpienia jest pochodzący ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej kodeks BJ 818, zawierający traktaty medyczne o różnej tematyce, których autorami są znani lekarze średniowieczni. Powstanie kodeksu i znajdujących się w nim odpisów poszczególnych tekstów datowane jest na koniec XIV wieku. Uważa się, że pierwszym właścicielem kodeksu był Johannes de Saccis de Papia, będący również jednym z pierwszych profesorów medycyny na Wydziale Medycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wśród dzieł zawartych w kodeksie znalazły się pisma XIV-wiecznego lekarza Tomasza z Wrocławia, m.in. *De iudiciis urine*, *Michi competit*, *Regimen sanitatis* i *Aggregatum*, rękopis żyjącego na przełomie XIII i XIV wieku francuskiego medyka Bernarda de Gordon *De prognosticis* oraz dwa traktaty *De pulsibus* i *De phlegmate* nieznanymi autorów.

Referat przedstawia wyniki badań dotyczące treści poszczególnych traktatów oraz kryterium ich doboru poczynionego prawdopodobnie przez samego Johanna de Saccis. Omawiany kodeks zawiera kompilację nieprzypadkowo dobranych tekstów opisujących fundamentalną wiedzę teoretyczną wykładaną na uniwersytetach średniowiecznych. W traktatach scharakteryzowano podstawowe zabiegi stosowane przez lekarzy podczas badania pacjenta: szczegółowe badanie pulsu i moczu, czy też diagnozowanie na podstawie wyglądu wydzielin chorego. Traktaty zawierają również wskazówki na temat leczenia i przygotowania leków. Podczas wystąpienia przedstawiona została także propozycja identyfikacji traktatów, których autorstwo nie zostało do tej pory odkryte. Traktat *De pulsibus* przez wąsł na swój charakterystyczny układ został zidentyfikowany jako odpis jednego z haseł dotyczącego pulsu z dzieła Alphabetum Tomasza z Wrocławia. Traktat *De phlegmate* natomiast pochodzi z XII-wiecznego dzieła *Regula de urinis* autorstwa Ricardusa Anglicusa.

Opuscula medica in Krakow manuscript BJ 818

The subject of this paper is codex BJ 818 from the Jagiellonian Library comprising medical treatises on various issues written by renowned medieval physicians. The codex's creation and copying of particular texts is dated to the late 14th century. It is universally accepted that the first owner of the codex was Johannes de Saccis de Papia, who was one of the first professors of medicine in the Medical Faculty of the Jagiellonian University. Among the works included in the codex one can find the writings of a 14th-century physician Thomas von Breslau, among others *De iudiciis urine*, *Michi competit*, *Regimen sanitatis* and *Aggregatum*, a manuscript *De prognosticis* by French medic Bernard de Gordon, who lived at the turn of the 13th century and two treatises: *De pulsibus* and *De phlegmate* by unknown authors.

In the paper will be presented the results of research on the contents of particular texts and on the criteria of their selection, probably by Johannes de Saccis himself. The discussed codex contains a compilation of intentionally selected texts describing fundamental theoretical knowledge taught at medieval universities. The treatises characterize the basic procedures employed by physicians while examining a patient: detailed analysis of pulse and urine or a diagnosis based on the observation of the appearance of the patients' discharges. The treatises comprise also instructions on treatments and the preparation of medicines. The paper will present propositions for identification of treatises, the authorship of which has not been so far discovered. The *De pulsibus* treatise due to its specific layout has been identified as a copy of one of the entries referring to pulse from *Alphabetum* by Thomas von Breslau. The treatise *De phlegmate* was derived from a 12th-century work *Regula de urinis* by Ricardus Anglicus.

The Jena Codex or layers of Hussite memory

The Jena Codex ranks among the most famous Bohemian manuscripts thanks to its unique Hussite iconography. Its illuminations have regularly appeared in school textbooks and popular publications for generations. The codex has become an object of national identification but also of Communist propaganda. After more than 400 years in Jena, it was donated in 1951 by the President of the German Democratic Republic to the Czechoslovak President as a token of solidarity between the two socialist countries. In 1970, two years after the suppression of the Prague Spring by Soviet troops, one of the codex's illuminations with a blind Jan Žižka at the head of the Hussite troops appeared on a 20-crown note inspiring political jokes about the blindness of the new communist leadership.

The Jena Codex is a typical *codex mixtus* with individual parts created in 1495–1500. Only towards the end of the first quarter of the 16th century, it gained its form, uniting various hand-written texts, incunabula, and images. While some illuminations are indivisible parts of the texts, the manuscript also contains separate images. Most of them are executed on paper, but several are on sheets of parchment. The content encompasses diverse material of the previous century: it preserves works from the early days of the Bohemian Reformation movement, recalls the martyrdom of John Hus, reflects the proceedings of the Council of Basel, and the events of the 1460s and the 1490s.

The lecture will introduce the Jena Codex's individual textual and pictorial units, demonstrate how they work with apocalyptic schemes, and invoke contrasting typological pairs to educate and entertain the reader through a satirical stance. Moreover, we will discuss the possible function of the book as conceived by its creator, a member of Charles University Lauda College, Bohuslav of Čechtice, who copied a large part of the texts.

Kodeks z Jeny a nawarstwienia memorii husyckiej

Kodeks z Jeny należy do najsłynniejszych czeskich rękopisów dzięki swej wyjątkowej husyckiej ikonografii. Jego iluminacje od pokoleń regularnie pojawiają się w podręcznikach szkolnych i publikacjach popularnych. Kodeks stał się obiektem identyfikacji narodowej, ale także komunistycznej propagandy. Po ponad 400 latach przechowywania w Jenie, w 1951 roku został podarowany przez prezydenta Niemieckiej Republiki Demokratycznej prezydentowi Czechosłowacji na znak solidarności między dwoma krajami socjalistycznymi. W 1970 roku, dwa lata po stłumieniu Praskiej Wiosny przez wojska radzieckie, jedna z iluminacji kodeksu z niewidomym Janem Žižką na czele wojsk husyckich pojawiła się na banknocie 20-koronowym, inspirując polityczne żarty na temat ślepoty nowego komunistycznego przywództwa.

Kodeks z Jeny to typowy *codex mixtus* z poszczególnymi częściami powstałymi w latach 1495–1500. Dopiero pod koniec pierwszej ćwierci XVI wieku zyskał swoją formę, łącząc różne ręcznie pisane teksty, inkunabuły i obrazy. Podczas gdy niektóre iluminacje są nieodłącznymi częściami tekstów, rękopis zawiera również oddzielne przedstawienia. Większość z nich wykonana jest na papierze, ale kilka znajduje się na arkuszach pergaminu. Treść obejmuje różnorodny materiał z poprzedniego stulecia: zachowuje dzieła z wczesnych dni czeskiego ruchu reformacyjnego, wspomina męczeństwo Jana Husa, odzwierciedla obrady soboru w Bazylei oraz wydarzenia z lat 60. i 90. XIV wieku.

Wykład przedstawi poszczególne jednostki tekstowe i obrazowe kodeksu z Jeny, zademonstruje, w jaki sposób współgrają one ze schematami apokaliptycznymi i odwołują się do przeciwstawnych par typologicznych, aby edukować i bawić czytelnika za pomocą ujęcia o cechach satyry. Ponadto omówiona zostanie możliwa funkcja księgi zgodnie z koncepcją jej twórcy, członka Kolegium Laudy Uniwersytetu Karola, Bohuslava z Čechtíc, który skopiował dużą część tekstów.

I. Zespół badawczy z **CENTRE FOR THE STUDY OF MANUSCRIPT CULTURES** **UNIWERSYTETU W HAMBURGU:**

dr Grzegorz **Nehring**, dr Olivier **Bonnerot**, dr Sebastian **Bosch**, prof. dr Claudia **Colini**,
dr Alba **Fedeli**, Katerina **Grigoriadou**, prof. dr Oliver **Hahn**, prof. Agnieszka **Helman-Ważny**,
Kyle Ann **Huskin**, Giuseppe **Marotta**, Sowmeya **Sathiyamani**, Ivan **Shevchuk** (UHH),
dr Katrin **Janz-Wenig** (Stadtbibliothek w Hamburgu), prof. dr Ira **Rabin** (Bundesanstalt für
Materialforschung und -Prüfung w Berlinie)

CLUSTER OF EXCELLENCE
UNDERSTANDING
WRITTEN ARTEFACTS

Mobilne laboratorium Cluster of Excellence Understanding Written Artefacts

Mobilne Laboratorium klastra doskonałości „Cluster of Excellence Understanding Written Artefacts” Uniwersytetu w Hamburgu skupia interdyscyplinarną grupę chemików, fizyków, konserwatorów sztuki i materiałoznawców, specjalizujących się w nieinwazyjnej analizie artefaktów pisanych.

Jednym z głównych obszarów naszych badań jest archeometryczne badanie kodeksów, wykonanych z różnych podłoży pisarskich, takich jak papirus, pergamin lub papier. Przy użyciu metod analitycznych, takich jak: mikroskopia cyfrowa, obrazowanie multispektralne (MSI), reflektografia w podczerwieni (IRR), liczne metody spektroskopowe, jak np. spektroskopia Ramanowska, spektroskopia w podczerwieni (FTIR), rentgenowska spektroskopia fluorescencyjna (XRF), a także spektrometria mas (MS), nasza grupa analizuje atramenty i tusze, pigmenty, barwniki, spoiwa i materiały pisarskie używane do tworzenia rękopisów w różnych okresach historycznych i regionach.

W prezentacji przedstawimy nasz standardowy protokół badawczy, a także gamę technik analitycznych dostępnych w naszych laboratoriach, ze szczególnym uwzględnieniem zalet, wad i ograniczeń każdej z nich. Prezentując techniki, przedstawimy również przykłady udanych projektów badawczych, w których współpracowaliśmy z instytucjami i kolekcjami na całym świecie, demonstrując potencjał i wyzwania badań archeometrycznych nad artefaktami pisemnymi, ze szczególnym uwzględnieniem analizy kodeksów. Na koniec omówimy możliwości przyszłej współpracy z badaczami, instytucjami i opiekunami kolekcji zainteresowanymi materiałnością i konserwacją artefaktów pisanych.

CLUSTER OF EXCELLENCE
UNDERSTANDING
WRITTEN ARTEFACTS

The CSMC Mobile Lab for the study of written artifacts

dr **Grzegorz Nehring**

Dr. Olivier Bonnerot, Dr. Sebastian Bosch, Prof. dr. Claudia Colini, Prof. dr. Oliver Hahn, Prof. dr. Agnieszka Helman-Ważny, Kyle Ann Huskin, Ivan Shevchuk

The Mobile Lab of the University of Hamburg Cluster of Excellence *Understanding Written Artefacts* employs an interdisciplinary group of chemists, physicists, art conservators, and material scientists who specialize in the non- and minimally-destructive analysis of written artifacts. One of the main focuses of our research is the archaeometric investigation of codices, which are books made of bound sheets of writing material, such as papyrus, parchment, or paper. Applying various scientific methods and techniques, including: different illumination microscopy, multi spectral Imaging (MSI), infrared reflectography (IRR), various spectroscopic methods such as Raman, Fourier-Transform Infrared (FTIR), and X-Ray Fluorescence (XRF), as well as mass spectrometry (MS), our group of researchers studies the inks, pigments, dyes, binders, and supports used to create manuscripts in different historical periods and regions. In our paper, we discuss the standard workflow and the variety of techniques available in our laboratories, with a special focus on the pros, cons and limitations of each of the analytical techniques. We also present some examples of successful past research projects with various institutions and collections worldwide, demonstrating the potential and challenges of archaeometric investigations on written artifacts, with a focus on the analysis of codices. Finally, we will discuss the possibilities for future collaborations with other researchers, institutions, and collection keepers interested in the materiality and preservation of written artefacts.

I. Zespół badawczy z **CENTRE FOR THE STUDY OF MANUSCRIPT CULTURES** **UNI WERSYTETU W HAMBURGU:**

dr Grzegorz **Nehring**, dr Olivier **Bonnerot**, dr Sebastian **Bosch**, prof. dr Claudia **Colini**,
dr Alba **Fedeli**, Katerina **Grigoriadou**, prof. dr Oliver **Hahn**, prof. Agnieszka **Helman-Ważny**,
Kyle Ann **Huskin**, Giuseppe **Marotta**, Sowmeya **Sathiyamani**, Ivan **Shevchuk** (UHH),
dr Katrin **Janz-Wenig** (Stadtbibliothek w Hamburgu), prof. dr Ira **Rabin** (Bundesanstalt für
Materialforschung und -Prüfung w Berlinie)

CLUSTER OF EXCELLENCE
UNDERSTAND HC
WORLD MANUSCRIPTS

More than one text: multispectral imaging at the CSMC and recovery of lost writing in medieval manuscripts

Ivan Shevchuk, Kyle Ann Huskin

The Multispectral Imaging system of the Center for the Study of Manuscript Cultures is a state-of-the-art, mobile, non-invasive, and non-destructive system which main task is to recover obscured writing from damaged, deteriorated, or erased manuscripts and especially palimpsests. Through full-field Multispectral Imaging, illegible text can be made legible again, without destroying, altering, or otherwise changing the original. The process consists of collecting of spectral information through imaging and later revealing the lost writing through statistical image processing, performed on the collected registered spectral information. Depending on the chemical composition of the inks, pigments, and support materials, a difference in the amount of the reflected light at each wavelength can be detected and is later digitally enhanced during statistical image processing to reveal the lost writing among other features. The result is a set of images in which the textual layer is represented in the highest contrast. The amount of light introduced to the object during the imaging process is far less than the normal room light required to prepare the manuscript for imaging, making this method especially gentle to the objects that are critical from the conservation and preservation perspective. Using selected studies, the method and the Hamburg multispectral imaging system will be briefly introduced with its possibilities and limitations, together with its role in respect to IRR, XRF, Raman, and FTIR, especially in providing preliminary results for other complementary techniques such as X-Ray Fluorescence Element Mapping when investigating writing media and support in medieval manuscripts.

Ink analysis on two comparable manuscripts from the State and University Library of Hamburg by means of analytical spectroscopic methods: the case of Cod. Cath. 11 and Cod. Petri 64

Katerina Grigoriadou

Dr. Olivier Bonnerot, Dr. Grzegorz Nehring, Ivan Shevchuk, Kyle Ann Huskin,
Dr. Katrin Janz-Wenig, Prof. dr. Ira Rabin

Cod. Cath. 11 and Cod. Petri 64 are two liturgical parchment codices, that are dated to the 16th c. C.E., and belong to the State and University Library of Hamburg (Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky, SUB). Along with their textual and palaeographical similarity, the manuscripts also share common codicological features, which led to the assumption that they might have been produced in the same scriptorium. Within the frame of the Katharinenprojekt of the SUB Hamburg, the black, red, and blue inks of the codices were analyzed, in order to determine whether the same inks were used in both manuscripts, which would add further evidence to the hypothesis of a common workshop. The ink analysis was conducted using non-invasive and non-destructive analytical techniques, namely Ultraviolet (UV) and Near-infrared (NIR) reflectography, X-ray fluorescence (XRF), Visible (VIS) spectroscopy, and Raman spectroscopy. In addition, XRF imaging was used to recover some text in Cod. Petri 64, which was completely covered with black ink. The study shows how the combination of different analytical methods can complement traditional codicological tools.

I. Zespół badawczy z **CENTRE FOR THE STUDY OF MANUSCRIPT CULTURES** **UNIWEKRSYTETU W HAMBURGU:**

dr Grzegorz **Nehring**, dr Olivier **Bonnerot**, dr Sebastian **Bosch**, prof. dr Claudia **Colini**,
dr Alba **Fedeli**, Katerina **Grigoriadou**, prof. dr Oliver **Hahn**, prof. Agnieszka **Helman-Ważny**,
Kyle Ann **Huskin**, Giuseppe **Marotta**, Sowmeya **Sathiyamani**, Ivan **Shevchuk** (UHH),
dr Katrin **Janz-Wenig** (Stadtbibliothek w Hamburgu), prof. dr Ira **Rabin** (Bundesanstalt für
Materialforschung und -Prüfung w Berlinie)

CLUSTER OF EXCELLENCE
UNDERSTAND HC
WORLD MATERIALS

The Qur'anic manuscript and its parts:

**textual subdivisions, fragments,
single and multivolume codices in collections**

Giuseppe Marotta

Dr. Alba Fedeli, Sowmeya Sathiyamani, Prof. dr Claudia Colini

The Medieval manuscript tradition of the Qur'anic text offers interesting examples of the variety in the manufacturing and conservation of the book in its unity and parts. The unity of the artifact as a single codex is just one of the forms of the text that can be found among the early examples of Qur'anic manuscripts. Interesting cases of heterogeneous physical organization, such as multivolume sets or loose-leaf manuscripts, testify to the diversity of the composite units that can be observed. A common situation of fragmentation of the original form are scraps of parchment or unstitched and scattered leaves from larger single volumes, preserved as disconnected pieces owned by collectors. Some rare cases like the UbT Ma VI 171, in which a wooden cover reminds the earliest form of box binding of the sacred text, can also provide a clue on the evolution of physical organization practices.

In the complex landscape of fragmented Qur'anic texts, scientific analysis of material properties can help scholars match the pieces or reconstruct the ideal unity of the codex and its parts. Advanced non-destructive material analysis techniques, such as X-ray fluorescence spectroscopy (XRF), Raman spectroscopy, Infrared Reflectography (IRR), and Fourier Transform Infrared spectroscopy (FT-IR) can be used to investigate the relationship between the parts that constitute the manuscripts. In addition to the study of the materiality of the forms of the codex and its parts, scientific analyses can also be used to verify the hypotheses of a single production, comparing the visual elements that mark the different subdivisions of the text, planned for facilitating the navigation within the text, marking its unity.

This paper presents the initial findings from our case studies on manuscripts preserved at Tübingen Universitätsbibliothek, Institut für Arabistik und Islamwissenschaft Universität (WWU) Münster, and Hamburg Staats- und Universitätsbibliothek, combining the early outcomes from three ongoing research projects at the Centre for the Study of Manuscript Cultures (CSMC), under the research field „Selecting Materials”.

Artistic traditions and devotional innovations: Bohemian prayer books 1380-1480

dr **Jan Dienstbier**

In terms of type, illuminated prayer books for laypeople were relative latecomers among the products of the Prague school of illumination. Books of Hours were probably introduced to Bohemia only during the reign of the Roman Emperor and Czech King Charles IV. He attests in his autobiography that he learned to “mark the hours” during his childhood in France. During the reign of Charles’ son, Wenceslaus IV, books of hours and other standardized sets of prayers became popular among the Bohemian nobility. Surviving examples attest that Prague scribes and illuminators learned to produce these manuscripts to high artistic standards. However, with the outbreak of the religious Hussite wars in 1419, the Prague workshops needed to adapt to the new situation and different forms of spirituality. They succeeded, and the prayer books were commissioned by the members of both sides of the conflict, new Utraquist elites and the nobility remaining loyal to the papacy. Moreover, new users appeared among the wealthy burghers.

In the lecture, the specifics of Bohemian medieval prayer books production will be analyzed. We show how the same visual strategies and textual elements appear in books commissioned for different clients, men and women, Utraquists and Catholics. We will demonstrate how the long traditions shaped forms of painted decoration in the manuscripts and how these traditions clashed with more modern forms derived from the period print. The aim is to describe the differences between the production of prayer books in Prague and in the West (e.g. Netherlands) and to discuss the local tradition in a wider European context.

Tradycje artystyczne i dewocyjne innowacje: czeskie modlitewniki z lat 1380-1480

dr Jan Dienstbier

Jako specyficzny typ książki, iluminowane modlitewniki przeznaczone dla świeckich stosunkowo późno zaistniały w twórczości praskiej szkoły iluminatorskiej. Godzinki pojawiły się w Czechach prawdopodobnie dopiero za panowania cesarza rzymskiego i króla czeskiego Karola IV Luksemburskiego. W swojej autobiografii potwierdza on, że nauczył się „oznaczać godziny” w dzieciństwie, które spędził we Francji. Za czasów syna Karola, Wacława IV, godzinki i inne ustandaryzowane zestawy modlitw stały się popularne wśród czeskiej szlachty. Zachowane przykłady wskazują, że prace skrybów i iluminatorów wyspecjalizowali się w produkcji tych ksiąg według najwyższych standardów artystycznej jakości. Wraz z wybuchem religijnych wojen husyckich w 1419 roku, warsztaty praskie musiały jednak dostosować się do nowej sytuacji i do odmiennych form duchowości. Udało im się tego dokonać, a modlitewniki były stale zamawiane przez uczestników obu stron konfliktu, zarówno przez nowe elity utrakwistyczne, jak i nobilew lojalnych wobec papieżstwa. Co więcej, do grona użytkowników tych ksiąg dołączyli zamożni mieszczanie.

Wykład będzie poświęcony specyfice produkcji czeskich modlitewników z czasów średniowiecza. W projekcie analizujemy zbieżne strategie wizualne i analogiczne elementy tekstowe, pojawiające się w książkach zamówionych dla różnych klientów, mężczyzn i kobiet, utrakwistów i katolików; demonstrujemy, w jaki sposób długie tradycje kształtowały styl dekoracji malarskiej w rękopisach i jak te tradycje zderzały się z bardziej nowoczesnymi formami, wywodzącymi się z grafiki. Celem prezentacji jest opisanie różnic między produkcją modlitewników w Pradze i na Zachodzie (np. w Niderlandach) oraz omówienie lokalnej tradycji w szerszym kontekście europejskim.

IV. Zespół projektu **KRONIKA CYSTERSÓW PELPLIŃSKICH**:

prof. dr hab. Piotr **Oliński** (Instytut Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu),
dr hab. prof. UAM Radosław **Piętka** (Instytut Filologii Klasycznej UAM w Poznaniu),
dr Piotr **Kołodziejczak** (Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN w Warszawie),
Anna **Strehlke** (Instytut Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu)

Kronika cystersów pelplińskich t. 1: 1258-1636 - opracowanie i edycja **Założenia projektu**

prof. dr hab. **Piotr Oliński**, dr hab. prof. UAM **Radosław Piętka**

Celem projektu jest opracowanie treści i edycja pierwszego tomu rękopiśmiennej kroniki cysterskiej sporządzonej w klasztorze w Pelplinie. Rękopis liczy sobie 578 stronic. Kronika została spisana w języku łacińskim. Jest to najobszerniejsza kronika klasztorna spośród wszystkich tego typu kronik spisanych na Pomorzu w okresie do momentu kasat klasztornych. Pierwsza jej część została spisana do 1588 roku przez podprzeora Jerzego Kletnera. Kontynuacja była prowadzona przez kilku innych mnichów.

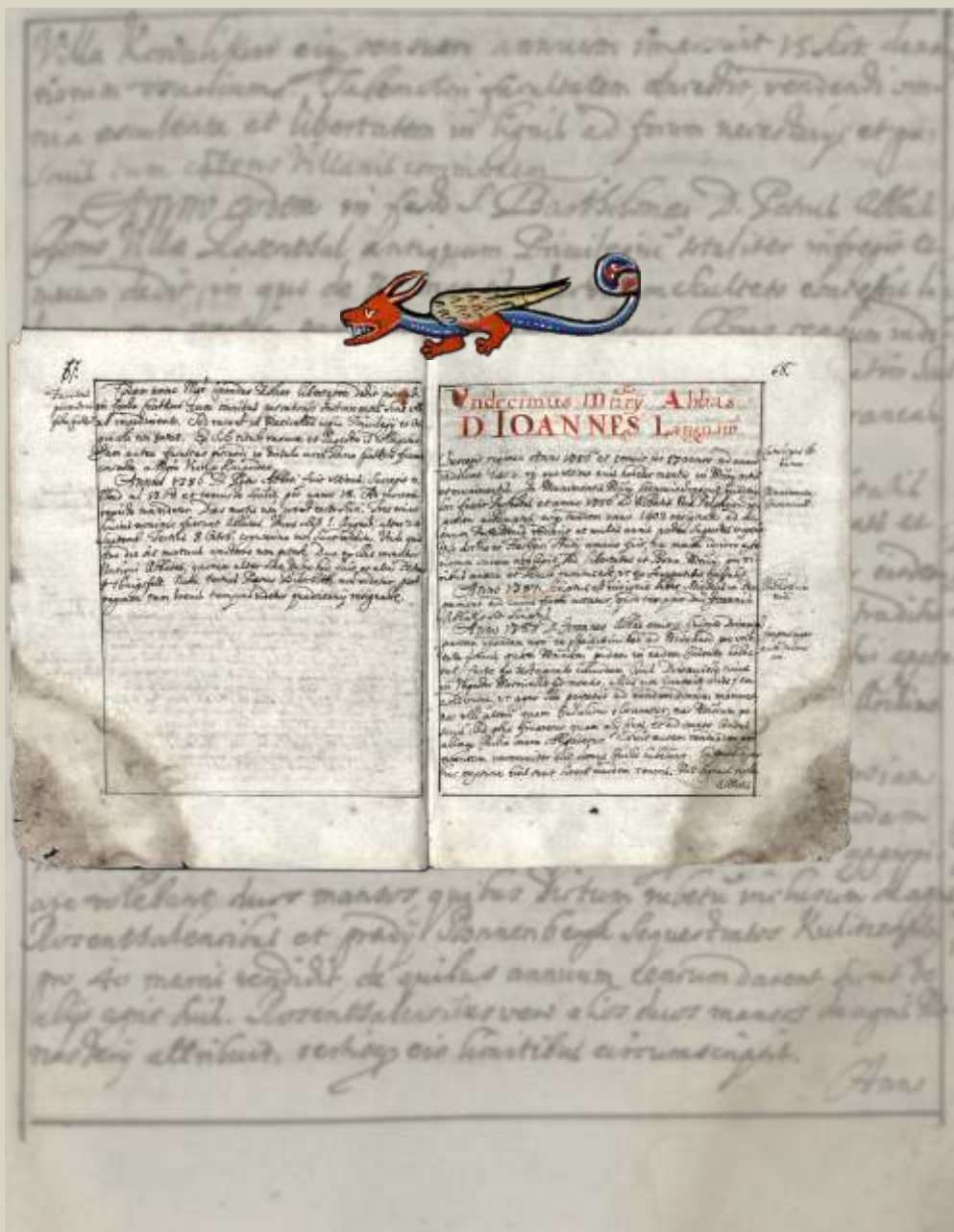
Opracowanie treści kroniki będzie polegać na analizie opisywanych w kronice wydarzeń, identyfikacji osób, miejsc, wykorzystanych przy redakcji kroniki innych źródeł. Oprócz typowych dla edycji źródłowych prac poddane badaniom zostaną również świat wyobrażeń i ujawnianych w toku narracji pojęć kulturowych mnichów cysterskich odzwierciedlony w kronice, zaś z perspektywy językowej charakter i poziom używanego w źródle języka łacińskiego.

Chronicles of the Pelplin Cistercian Monks vol 1: 1258-1636 - elaboration and edition **Project assumptions**

The project is aimed at studying and editing the first volume of a handwritten Cistercian chronicle compiled in the Pelplin convent. The manuscript counts 578 pages. The chronicle is written in Latin. It is the most extensive convent chronicle among all convent chronicles written in Pomerania until the time of the dissolution of monasteries. The first part of it had been written before 1588 by sub-prior Georg Kletner and was continued by several other monks.

The study of the chronicle contents will consist on an analysis of the described events, and identification of people, places, and other sources used while compiling the text. Besides tasks typical of source editions the analysis will also cover the world of ideas and cultural notions of Cistercian monks reflected in the chronicle and revealed within the narration, while in terms of linguistics – the character and proficiency level of Latin language used in this source.

V. Zespół projektu **RATUJEMY PELPLIŃSKĄ BIBLIĘ GUTENBERGA:**
dr hab. prof. UMK Juliusz **Raczkowski**, dr Jolanta **Czuczko**, dr Dorota **Jutrzenka-Supryn**,
Karolina **Komsta-Sławińska** (Wydział Sztuk Pięknych UMK w Toruniu), dr Ewa **Chlebus**,
Joanna **Sroka** (Biblioteka Elbląska), dr Grzegorz **Nehring** (CSMC w Hamburgu)

Ratujemy Pelplińską Biblię Gutenberga

Etap I: badania, konserwacja digitalizacja, upublicznienie

Celem prezentacji jest przedstawienie rezultatów interdyscyplinarnego projektu badawczo-konserwatorskiego, zrealizowanego w l. 2023-2024 przy wsparciu Fundacji ORLEN dla Pomorza i Fundacji PKO przez wieloosobowy zespół badaczy i konserwatorów dziedzictwa kodykologicznego przy jednym z najcenniejszych zabytków bibliologicznych w Polsce. Dwutomowy egzemplarz 42-wierszowej Biblii Gutenberga (1452–1455), przechowywany w Muzeum Diecezjalnym w Pelplinie, został wydrukowany na papierze z papieru nadreńskich i ozdobiony ręcznym rubrykowaniem i inicjałami filigranowymi. Oba woluminy zachowały oryginalne oprawy, wykonane w lubeckiej pracowni Henryka Costera. Jest to jedyny egzemplarz Biblii Gutenberga w Polsce.

Projekt objął trzy zasadnicze elementy: badania, konserwację-restaurację oraz digitalizację i upowszechnienie on-line obu tomów Biblii. Zaangażowane w niego zostały dwa zespoły uniwersyteckie: badawczo-konserwatorski z Wydziału Sztuk Pięknych UMK oraz badawczy z Centre for the Study of Manuscript Cultures (CSMC) UHH w Hamburgu, zespół konserwatorski z Biblioteki Elbląskiej, a także duża grupa specjalistów w zakresie badań nad dziedzictwem kulturowym z różnych ośrodków naukowych.

W ramach prezentacji omówione będą główne założenia i przebieg projektu oraz portal www (prof. Juliusz **Raczkowski**), rozbudowane nieinwazyjne badania technologiczne i konserwatorskie zrealizowane w 2023 roku i w niektórych aspektach naukowych – wciąż kontynuowane (dr Dorota **Jutrzenka-Supryn**, dr Grzegorz **Nehring**). Biblia zostanie przeanalizowana pod kątem struktury i materiałów, zastosowanych w bloku i oprawie (Ewa **Chlebus**, Karolina **Komsta-Sławińska**). Zespół konserwatorski (dr Jolanta **Czuczko**, dr Dorota **Jutrzenka-Supryn** i Joanna **Sroka**) przedstawi wybrane aspekty konserwacji-restauracji obu kodeksów, opartej na założeniu minimalnej ingerencji, ograniczonej do oczyszczenia, działań stabilizujących i eliminacji czynników niszczących.

Saving the Gutenberg Bible of Pelplin

Stage I: research, conservation, digitization making it available to the public

This presentation aims to present the results of an interdisciplinary research and conservation project carried out in 2023–2024, with the support of the ORLEN Foundation for Pomerania and the PKO Foundation, by a team of researchers and restorers of codicological heritage at one of the most valuable bibliological relics in Poland. The two-volume copy of the 42-line Gutenberg Bible (1452-1455), held in the Diocesan Museum in Pelplin, was printed on paper from Rhineland paper mills and decorated with hand rubrication and pen-flourished initials; both volumes have retained their original bindings, made in the Lübeck workshop of Heinrich Coster. This is the only copy of the Gutenberg Bible in Poland.

The project had three main components: research, conservation-restoration, and digitization and online dissemination of both volumes of the Bible. It involved two university teams: a research and conservation team from the Faculty of Fine Arts at the Nicolaus Copernicus University in Toruń and a research team from the Centre for the Study of Manuscript Cultures (CSMC) at the UHH in Hamburg, a conservation team from the Elbląg Library, as well as a large group of specialists in cultural heritage research from various scientific centers.

The presentation will discuss the main assumptions and progress of the project and the web portal (Prof. Juliusz **Rackowski**), the extensive non-invasive technological research and conservation research carried out in 2023, and – in some scientific aspects – continuing (Dr. Dorota **Jutzenka-Supryn**, Dr. Grzegorz **Nehring**). The Bible will be analyzed in terms of the structure and materials used in the block and binding (Ewa **Chlebus**, Karolina **Komsta-Sławińska**). The conservation team (Dr. Jolanta **Czuczko**, Dr. Dorota **Jutzenka-Supryn**, and Joanna **Sroka**) will present selected aspects of the conservation-restoration of both codices, based on the principle of minimal intervention, limited to cleaning, stabilizing measures and elimination of destructive factors.

**A manuscript difficult to catalogue:
on the relationship between the structure
and development history
of the composite Carthusian codex H 135 from Erfurt**

The paper briefly reconstructs the history of the formation and development of the structure of manuscript H135 from the library of the Carthusian monastery Salvatorberg in Erfurt (currently: Moscow, Russian State Library, Fonds 201, No. 35), which originated from the Erfurt Charterhouse in the 15th century. Judging from the contents of the texts included in it, the manuscript consists of two parts, as all its descriptions confirm. To put it in somewhat generalized terms, the texts of the first part are more theological, those of the second part more philosophical. However, the handwritten medieval catalog of the library of the Carthusian monastery in Erfurt (Erfurt, Bistumsarchiv, Ms. Hist. 6) gives a different picture, namely, that the codex H 135 was formed gradually and consists of three parts: one original part and two other parts added to it later. The contents of the first part (tropology) correspond to a large extent to the topic of the shelf-mark group “H” (tropology and moral theology) into which it was placed by the Carthusian librarian, whereas the texts of the second (monastic statutes and rules, liturgy and mystical theology) and third (Aristotle’s logical writings, commentaries on them and natural philosophy) parts are thematically different. The paper attempts to explain the librarian’s reasoning for combining these three parts into one codex.

Manuskrypt trudny do skatalogowania: o relacji między strukturą a historią kartuzjańskiego kodeksu złożonego H 135 z Erfurtu

W wystąpieniu zostanie krótko zrekonstruowana historia formowania się i rozwoju struktury rękopisu H 135 z biblioteki klasztoru kartuzów Salvatorberg w Erfurcie (obecnie: Moskwa, Rosyjska Biblioteka Państwowa, Fonds 201, nr 35), jaki powstał w kartuzji w Erfurcie w XV wieku. Sądząc po treści zawartych w nim tekstów, manuskrypt składa się z dwóch części, co potwierdzają wszystkie jego opisy. Mówiąc nieco ogólnie, teksty pierwszej części są bardziej teologiczne, a teksty drugiej - bardziej filozoficzne. Odrębny średniowieczny katalog biblioteki klasztoru kartuzów w Erfurcie (Erfurt, Bistumsarchiv, Ms. Hist. 6) pozwala jednak przyjąć, że kodeks H 135 powstawał stopniowo i w rzeczywistości składa się z trzech części: jednej oryginalnej i dwóch innych dodanych do niej później. Zawartość pierwszej części (tropologia) odpowiada w dużej mierze tematowi grupy „H” (tropologia i teologia moralna), w której została umieszczona przez kartuskiego bibliotekarza, podczas gdy teksty części drugiej (statuty i reguły monastyczne, liturgia i teologia mistyczna) i trzeciej (pisma logiczne Arystotelesa, komentarze do nich i filozofia naturalna) są tematycznie różne. Moje wystąpienie będzie próbą wyjaśnienia powodów, dla których bibliotekarz połączył te trzy części w jeden kodeks.

Kodeks wilanowski Razem czy osobno?

Kodeks wilanowski (rps BN 8052 III) to ważny świadek kultury umysłowej Polski drugiej połowy XV wieku. Najprawdopodobniej był w posiadaniu Jana Długosza. Na jego treść składają się przede wszystkim dzieła historiograficzne traktujące o dziejach powszechnych, Ziemi Świętej i polskich. Pod względem morfologicznym rękopis ten zbudowany jest z trzech odrębnie powstałych części. Każda z nich, jako odrębna całość, została już bardzo dokładnie przebadana i trudno dziś wnieść do tego rozpoznania cokolwiek oryginalnego lub nowego. Pozostaje jednak kwestią otwartą interpretacja kodeksu jako monolitu, ponieważ nie można z pełną odpowiedzialnością stwierdzić, że owe trzy części już w drugiej połowie XV wieku stanowiły jedną całość; nie można również z taką samą pewnością stwierdzić, że funkcjonowały one osobno, lub że dwie spośród nich były razem a trzecia istniała oddzielnie. Celem referatu jest unaocznienie, jak z pozoru banalna sprawa łącznego lub rozdzielnego funkcjonowania części składowych kodeksu w określonym czasie może mieć zasadnicze znaczenie dla interpretacji całości jako źródła historycznego i jak istotna w dociekaniach źródłoznawczych może być pełna analiza kodykologiczna i pogłębione rozpoznanie zawartości.

The Wilanów codex Joined or separate?

The Wilanow codex (rps BN 8052 III) is an important testimony to the intellectual culture of Poland in the second half of the 15th century. Most probably the volume belonged to Jan Długosz. Its contents comprise chiefly works on universal history, history of the Holy Land, and of Poland. In terms of morphology, the manuscript is composed of three distinct parts of different origins. Each of those parts as a distinct unit has been already studied in detail and it is hard to add any valuable or novel contribution to that knowledge. However the interpretation of the codex as an entirety remains an open question since it is impossible to say with all responsibility that those three parts made up one volume already in the second half of the 15th century. Yet, it is also impossible to claim, that they were detached or that two of them were bound together and the third one was separate. The paper aims to demonstrate, how a seemingly trivial matter of joint or separate functioning of parts of a codex at a given time can have capital consequences as to the interpretation of the whole as a historical source, and how important a full codicological analysis and an in-depth investigation of the contents can be.

Razem czy osobno? O naturze związku między dwoma rękopisami z popradzkiego Oddziału Archiwum Państwowego w Preszowie

Obydwa prezentowane rękopisy o sygn. 10034 i 10035 znajdujące się dzisiaj w popradzkim Oddziale Archiwum Państwowego w Preszowie, powstały w regionie Spiszu, zapewne w Lewoczy, w drugiej tercji XV wieku. Rękopis 10034 zawiera niemieckie tłumaczenie dokumentu potwierdzającego przywileje mieszkańców Spiszu wydanego przez Zygmunta Luksemburskiego w 1433 r. oraz tzw. *Kronikę ze Spiskiej Soboty*, która jest krótkim utworem o charakterze kronikarsko-rocznikarskim w języku niemieckim, powstałym zapewne na Spiszu na przełomie lat 50. i 60. XV w. Kronika ta zawiera zwięzłą prezentację historii Królestwa Węgier ze szczególnym uwzględnieniem dziejów niemieckich wspólnot miejskich na Spiszu. Jej autor niestety nie jest znany, był on zapewne członkiem jednej z tych wspólnot.

Rękopis 10035 obejmuje kopię tzw. Zipser Willkür, dokumentu prawnego niemieckich wspólnot na Spiszu zredagowanego w 1370 r. na podstawie spisu prawa zwyczajowego – *Zwierciadła Saskiego* (*Sachsenspiegel*), zawierającego 75 artykułów; w XVI w. dodano do niego jeszcze dwie karty, na których dopisano końcowe artykuły tego dokumentu.

Pomimo faktu, że rękopisy te są różnych rozmiarów a ich karty nie noszą tych samych znaków wodnych, są jednak bez wątpienia ściśle z sobą związane. Należy bowiem podkreślić, że wszyscy badacze zgodni są co do tego, że zostały spisane tą samą ręką. Warto również dodać, że w okresie pierwszego wydania *Kroniki ze Spiskiej Soboty* tj. w końcu XIX w., oba rękopisy znajdowały się w tej samej, dziś już zaginionej oprawie i przez długi czas były uznawane w literaturze naukowej za dwie części jednego kodeksu. Nie sposób stwierdzić, czy oprawione były wspólnie od momentu swego powstania, jednak analizy tekstów w nich zawartych wskazują, że pełniły one komplementarne funkcje. Kopiowanie dokumentów prawnych miało pokazywać prawa i przywileje niemieckich mieszkańców Spiszu, podczas gdy kronika, podkreślająca ich lojalność wobec węgierskich władców, miała świadczyć, że zasłużyli oni na otrzymane przywileje. W tym kontekście należy też postrzegać rękopisy nr 10034 i 10035 z popradzkiego Oddziału Państwowego Archiwum w Preszowie jako dwie części zbioru tekstów mających legitymizować prawa jakie mieli mieszkańcy Spiszu.

Joined or separate?

On the nature of the relation between two manuscripts from the Poprad Branch of the State Archives in Prešov

Both presented manuscripts – No. 10034 and 10035 – that can nowadays be found in the Poprad branch of the State Archives in Prešov were produced in the Spiš region, probably in Levoča in the third terce of the 15th century.

Manuscript No 10034 is composed of a German translation of a document confirming the privileges of the people of Spiš, issued by Sigismund of Luxembourg in 1433 and of the so-called Chronicle of Spišská Sobota, that is a short work of a chronicle or yearbook nature in German, produced probably in Spiš in the 1450s–1460s. The chronicle comprises a brief presentation of the history of the Kingdom of Hungary with special attention to the past of German town communities in Spiš. Regrettably, the chronicle author is unknown, but surely he was a member of one of those communities.

Manuscript No 10035 comprises a copy of the so-called Zipser Willkür, a legal document of German communities in Spiš edited in 1370 and based on the transcript of common law – the Saxon Mirror (*Sachsenspiegel*), containing 75 articles; in the 16th century two more pages were added on which the final paragraphs of that document were written.

Despite the fact, that the two manuscripts differ in size and that the paper does not have the same watermarks, they are certainly closely related to each other. It has to be stressed, that all the researchers agree that they were written by the same hand. It is worth mentioning, that when the first edition of The Chronicle of Spišská Sobota was printed in the late 19th century, both manuscripts were bound together in the same, now missing binding, and for a long time were regarded in scientific literature as two parts of the same codex. It is impossible to determine whether both manuscripts were bound together from the very beginning, however, the analysis of the texts they contain indicates, that their functions were complementary. Copying legal documents was to demonstrate the rights and privileges of German dwellers in Spiš, while the written chronicle stressing their loyalty to Hungarian rulers was to confirm that they were worthy of those privileges. This is the context in which manuscripts No 10034 and 10035 from the Poprad branch of the State Archives in Prešov should be perceived: as two parts of a collection of texts that were to legitimise the laws enjoyed by the dwellers of Spiš.

Liber impressus cum libro manuscripto

Klocek intrologatorski zawierający

Expositio super toto psalterio Johannaesa de Turrecremata oraz łaciński i niemiecki psalterz

Analiza przypadku

W zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL znajduje się ciekawy klocek intrologatorski. Do zbiorów księżnicy KUL trafił w roku 1924 jako część daru przekazanego przez Jerzego Moszyńskiego. Obejmował on kolekcję rękopisów, inkunabułów starych druków i książek współczesnych, zebranych przez jego ojca – Piotra Moszyńskiego, znanego krakowskiego bibliofila. Klocek zawiera w sobie pierwszą drukowaną książkę polską: Johannaesa de Turrecremata, *Expositio super toto psalterio*, tłoczoną w Krakowie w 1475 roku przez Kasptra Straubego oraz rękopiśmienny psalterz w językach łacińskim i niemieckim. Wtórnie wykonane inicjały malarskie i drobne ornamenty w tekście drukowanym oraz inicjały i charakter późnogotyckiej bastardy w tekście rękopiśmiennym świadczą bez wątpienia o tej samej ręce. Również oprawa pochodząca z epoki zdaje się potwierdzać, że klocek ten jest świadomą kreacją nabywcy dzieła, którym był niejaki Marcin Perleberger z Elbląga. Autor w referacie będzie chciał podjąć próbę rekonstrukcji historii tego klocka intrologatorskiego i przeanalizować jego zawartość i dekorację.

Liber impressus cum libro manuscripto

An adligat comprising *Expositio super toto psalterio*

by Johannes de Turrecremata

and a Latin and German psalter

Case study

In the collection of the Library of the Catholic University of Lublin, there is an interesting composite book. It has found its way to the collection in 1924 as part of a legacy donated by Jerzy Moszyński. The legacy consisted of a collection of manuscripts, incunabula, old prints, and modern books gathered by his father – Piotr Moszyński, an eminent Krakow bibliophile. The adligat comprises the first Polish printed book: *Expositio super toto psalterio* by Johannes de Turrecremata, printed in Krakow in 1475 by Kasper Staube, and a handwritten psalter in Latin and German. Secondary painted initials and minute ornaments added to the printed text as well as the initials and the character of late-gothic bastarda in the handwritten text prove without any doubt the same hand. Also, the binding dated to the same period seems to confirm, that the adligat was a conscious creation of the purchaser of the work, a certain Martin Perleberger from Elbląg. The paper will be an attempt to recreate the history of the binder's block and to analyze its contents and decoration.

INK-clusion: the case of manuscripts collecting and transmitting ink recipes

All over the world, great importance is attached to calligraphy and the art of the book, the art of bookmaking, so much that they have been the objects of letters and poetry, and of treatises and recipe books. In the Arabic-speaking world in particular, the nature of such texts varies from passionate poetry to literary exercises and collections of mirabilia meant to impress lovers, friends, and the courts, to records of professional knowledge addressed to scribes, secretaries, calligraphers, bookmakers, and even alchemists, physicians and charlatans.

Despite the obvious differences motivated by the audience, the basis of these texts is a sequence of recipes, more or less structured in thematic chapters, regardless of the language or the culture they belong to. Interestingly, such basic units are not stable in the tradition of a single text: the order of the recipes can change, as well as their number and their content. Additionally, different texts may share the same recipes. This fluid and active transmission results in a network of influences between treatises and recipe collections, and of individual interventions made by copyists and scribes, which restructured the overall texts, enlarged or abridged the list of recipes, amended and commented on the single units.

The manuscripts hosting such texts also reflect their transmission and the different uses they had in specific contexts. Single-text manuscripts, multiple-text manuscripts, and composite manuscripts including codicological units made of several quires or a singular leaf, testify to the variety of the modalities of copy and preservation they had. The layout and materials used to copy the texts, as well as the additions in the margins, also show the copyist's choices and can help understand the context of use.

If codicology can already provide valuable information concerning the production and transformation of these manuscripts, archaeometry can add additional data related to the inks, pigment, and writing supports used, identifying the material layers characterizing these codices.

In this lecture, I will present some examples of Arabic manuscripts containing collections of ink recipes and treatises on the art of the bookmaking, and discuss how, from the combination of codicological and archaeometrical analysis, it was possible to understand not only the phases of production, transformation, and handling of these codices but also the formation and context of use of the texts.

INK-clusion:

Przypadek manuskryptów zawierających i przekazujących receptury atramentu

Na całym świecie przywiązuje się wielką wagę do kaligrafii i sztuki książki, do tego stopnia, że są one przedmiotem listów i poezji, a także traktatów i zbiorów receptur. Zwłaszcza w świecie arabskojęzycznym natura takich tekstów jest różna, od namiętnej poezji, przez ćwiczenia literackie i zbiory mirabiliów, które miały zaimponować kochankom, przyjaciółom i dworom, po zapisy profesjonalnej wiedzy, dedykowane skrybom, sekretarzom, kaligrafom, a nawet alchemikom, lekarzom i szarlatanom.

Pomimo oczywistych odmienności, wynikających ze zróżnicowania grup odbiorców, podstawą tych tekstów jest zawsze sekwencja receptur, mniej lub bardziej uporządkowanych w tematyczne rozdziały – niezależnie od języka czy kultury, do której należą. Co ciekawe, nie były one stałe: kolejność receptur mogła się zmieniać, podobnie jak ich liczba i treść. Co więcej, różne teksty mogą zwierać te same przepisy.

Ta płynna i aktywna transmisja skutkowałą siecią powiązań między traktatami i zbiorami przepisów, a także – indywidualnymi działaniami, dokonywanymi przez kopistów i skrybów, którzy zmieniali strukturę poszczególnych tekstów, powiększali lub skracali listę przepisów, zmieniali i komentowali pojedyncze jednostki. Rękopisy zawierające takie teksty odzwierciedlają ich transmisję i różny sposób wykorzystywania. Rękopisy z pojedynczym tekstem, rękopisy z wieloma tekstami, rękopisy złożone, w tym jednostki kodykologiczne składające się z kilku składek lub pojedynczej karty, świadczą o różnorodności sposobów ich kopiowania i przechowywania. Układ i materiały użyte do przepisywania tekstów, a także dopiski na marginesach, również ilustrują wybory kopistów i mogą pomóc w zrozumieniu funkcji tekstów.

O ile kodykologia może dostarczyć cennych informacji dotyczących produkcji i przekształceń tych rękopisów, archeometria może przynieść dodatkowe dane związane z używanymi atramentami, pigmentami i nośnikami pisma, identyfikując materiały charakteryzujące te kodeksy.

W ramach prelekcji zostaną przedstawione przykłady arabskich rękopisów zawierających zbiory receptur na produkcję atramentów i traktatów o sztuce tworzenia ksiąg. Wykład omówi, w jaki sposób, dzięki połączeniu analizy kodykologicznej i archeometrycznej, możliwe jest nie tylko rozpoznanie faz wykonywania, przekształceń i sposobów użytkowania tych manuskryptów, ale także – formowania się i kontekstu użycia samych tekstów.

dr Justyna Łuczyńska-Bystrowska

Historyk sztuki, badaczka tradycji iluminatorskiej

Muzeum Narodowe w Krakowie / Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

*Extremely Curious Collection of Illuminated
Miniature Paintings (...) Taken from the Papal Chapel in Vatican*
czyli o kolekcjonowaniu rękopisów iluminowanych
w XIX wieku

Streszczenie wykluczone z publikacji online na prośbę autorki, dostępne w wersji drukowanej

*Extremely Curious Collection of Illuminated
Miniature Paintings (...) Taken from the Papal Chapel in Vatican*

Żmija *dipsas*

w *Liber de natura rerum* Tomasza z Cantimpré

W XIII-wiecznej encyklopedii Tomasza z Cantimpré, której XIV-wieczna kopia przechowywana jest w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu (sygn. R 174), możemy przeczytać o trzech rodzajach zwierząt, zagrażających Izraelitom wędrującym po pustyni: „Contra tria genera serpentium, ut dicit Iacobus, qui filios Israēl in deserto vexaverunt, erectus est serpens eneus ex precepto Domini in palo per Moysen latorem legis. Hos fuisse dicunt: dypsades, situlas et scorpiones” („Przeciwko trzem rodzajom węży, jak mówi Jakub, które pokąsały synów Izraela na pustyni, został wzniesiony z rozkazu Pana wąż miedziany na palu przez Mojżesza, który przynosi prawo. Mówią, że były to dipsady, situle i skorpiony”; Thomas Cantimpratensis, *Liber de natura rerum* 8, 14, 1, versions I-II, éd. Mattia Cipriani en cours, 2017). Według encyklopedysty Izraelitom zagrażały więc trzy niezwykle jadowite stworzenia: dwa rodzaje węży i skorpiony (również przez Tomasza nazwane rzeczownikiem *serpens*, bowiem podział świata fauny w antyku i w średniowieczu brał pod uwagę inne właściwości i okoliczności niż Linneuszowy, np. wśród ptaków umieszczając nietoperza, wśród ryb krokodyla, a skorpioną był z powodu swej jadowitości zaliczając do węży).

Słowa Tomasza z Cantimpré nawiązują do Hieronimowego przekładu Księgi Powtórzonego Prawa 8, 15a, który mówi: „et ductor tuus fuit in solitudine magna atque terribili in qua erat serpens flatu adurens et scorpio ac dipsas et nullae omnino aquae”. Perykopa ta miała ukazać przede wszystkim opiekę Boga nad ludem wybranym: im większa groza i niebezpieczeństwa czyhające na Izraelitów na pustyni, tym ta opieka jawiła się potężniejsza. Przedstawione śmiertelne zagrożenia miały natomiast wyrzucić odpowiednie wrażenie na czytelniku. Kiedy jednak odwołamy się do tekstu hebrajskiego Pwt 8, 15 czy też jego przekładu greckiego (Septuaginta), to tam Izraelitom podczas wędrówki do Kanaanu zagrażają dwa stworzenia i są kolejno jadowity wąż (רִקְצֵי שִׁשְׁנָיִם, czyt. nāhās šārāp) i skorpion (עַקְרָב, czyt. 'q-rāb). Trzecia istota, którą Hieronim określił zoonimem *dipsas*, wcale w hebrajskim tekście nie występuje.

Referat postara się ukazać przyczyny pojawienia się w przekładzie ojca Wulgaty dipsady oraz pokaże konsekwencje tej decyzji translatorskiej Hieronima w literaturze średniowiecznej (nie tylko encyklopedycznej, ale też w egzegezie biblijnej, historiografii, różnego rodzaju bestiariuszach i traktatach zoologicznych).

The *dipsas* viper in *Liber de natura rerum* by Thomas of Cantimpré

In the 13th-century encyclopaedia by Thomas of Cantimpré, the 15th-century copy of which is in the collection of the University Library in Wrocław (shelf mark R 174) one reads about the three species of animals threatening the Israelites wandering in the desert: „Contra tria genera serpentium, ut dicit Iacobus, qui filios Israëli in deserto vexaverunt, erectus est serpens eneus ex precepto Domini in palo per Moysen latorem legis. Hos fuisse dicunt: dypsades, sytulas et scorpiones” („Against the three kinds of serpents, according to Jacob, that had bitten the sons of Israel in the desert, had been risen the copper serpent on a stake following the Lord’s order by Moses, who had brought the law. They were said to be dipsas, situlæ (leopard snakes) and scorpions”); Thomas Cantimpratensis, *Liber de natura rerum* 8, 14, 1, versions I-II, éd. Mattia Cipriani en cours, 2017). Thus, according to the encyclopaedist, the Israelites were threatened by three extremely venomous creatures: two species of snakes and scorpions (by Thomas also named by the noun “serpens”, since the division of the world of fauna in the Antique and in Middle Ages took into account other features and circumstances than Linnean, for instance, a bat was classified as a bird, a crocodile as a fish and a scorpion – because of its venomous nature – as a snake).

Thomase’s words refer to Jerome’s translation of the Book of Deuteronomy 8, 15a, which reads: „et ductor tuus fuit in solitudine magna atque terribili in qua erat serpens flatu adurens et scorpio ac dipsas et nullae omnino aquae”. The pericope was to demonstrate God’s protection of his people. The greater horror and danger awaited Israelites in the desert, the more powerful God’s protection appeared. The described deadly threats were supposed to properly impress the reader. But when one refers to the Hebrew text of Deut. 8, 15 or its Greek translation (Septuaginta), one finds that the Israelites were threatened by two creatures being, in turn, a venomous snake (נָחָשׁ, נֶחֱשׁ, pron. nāhāš šārāp), and a scorpion (עֲקָרָב, pron. ‘aq-rāb). The third creature, defined by Jerome as zoonimem dipsas does not appear in the Hebrew text at all.

The paper will attempt to present the reasons why *dipsas* viper appeared in translation by the father of Vulgate and will demonstrate the consequences of Jerome’s translators’ decision in medieval literature (not only encyclopaedic ones but also in biblical exegesis, historiography, various bestiaries, and zoological treatises).

O modzie przed Matthäusem Schwarzem. Stroje w rękopisach i uwagi o wykształceniu się trachtenbuchów

Trachtenbuch to ogólne określenie na księgę z przedstawieniami ubiorów. Jej ilustracje mogły prezentować szerokie spektrum strojów – te rodzime, i te noszone w obcych krajach lub na innych kontynentach, damskie i męskie, dawne lub współczesne. Wiek XVI, jak podkreślała Lou Taylor, był dla trachtenbuchów wyjątkowy – zainteresowanie strojami przełożyło się na popyt na informacje dotyczące obcych ubiorów, a to zaowocowało wieloma ilustrowanymi publikacjami, żeby wymienić tylko *Habitus Praecipulorum Popularum* z rycinami Josta Ammana czy *Habiti antichi et moderni...* Cesarego Vecellia.

Nie zawsze były to jednak dzieła skierowane do szerszego grona odbiorców. Potwierdza to dobrze znany przykład Matthäusa Schwarza, który przez kilkadziesiąt lat rejestrował w swoim pamiętniku przemiany zachodzące w jego prywatnej garderobie. Ten życiowy projekt, *Kleidungsbüchlein* – jak go nazywał, sprawił, że księgowy norymberskiego przedsiębiorcy, Jakuba Fuggera, zapisał się w historii badań nad ubiorem męskim pierwszej połowy XVI wieku. Nie był on jednak pierwszy.

Celem referatu jest chęć pochylenia się nad zjawiskiem kształtowania się ksiąg poświęconych szeroko pojętemu zjawisku mody w wieku XV i wcześniej. Rękopisy iluminowane zajmują szczególne miejsce w badaniach nad ubiorem dawnym, ponieważ (jak wyraźnie podkreślała Margaret Scott) stanowiły medium, które stosunkowo szybko rejestrowało przemiany w kanonie piękna, a zróżnicowana tematyka iluminacji sprawiała, że nowe kroje i akcesoria przedstawiano często z różnych stron. Chociaż nie sposób dokładnie uchwycić momentu, w którym stroje zaczęły odgrywać rolę pierwszoplanową, to studia nad zbiorami przedstawień ubiorów stanowią interesujące zagadnienie badawcze. Odmienne od pojedynczych studiów czy fantazyjnych projektów strojów, znanych chociażby z twórczości Pisanello, przedstawienia strojów w rękopisach stanowią przemyślane, zamknięte kolekcje, budujące narracje i uzupełniające treść tekstu, któremu towarzyszą.

On fashion before Matthäus Schwarz Dress in manuscripts and some remarks about the invention of Trachtenbuchs

Trachtenbuch is usually translated as a „book of dress”. Filled with various illustrations, they tell stories of fashion – depicting native and foreign costumes, male and female garments, and ancient and contemporary clothes. Lou Taylor indicated that the 16th century should be called the century of Trachtenbuch. The common interest in fashion brought about a demand for information on foreign dress, which resulted in dozens of publications with costume illustrations (*Habitus Praecipulorum Popularum* with prints by Jost Amman or Cesare Vecellio’s *Habiti antichi et moderni... among others*).

Not all of them were, however, addressed to a wider audience. For example, Matthäus Schwarz for years kept a diary where he carefully recorded all changes in his private wardrobe. This lifetime project, a *Kleidungsbüchlein* as he called it, made an ordinary accountant of a Nurnberg entrepreneur Jacob Fugger into a significant figure in history studies on male fashion in the 16th century. Yet, he was not the first to do so.

The paper aims to discuss the phenomenon of fashion books of the 15th century and before. Margaret Scott emphasized that illuminated manuscripts should be considered as an important source for dress studies, because (unlike sculpture or panel painting) they usually recorded changes of fashion without any delay. New garments or fashionable accessories were quickly adapted into scenes accompanying a wide range of topics, which often allowed artists to show details of clothing from different perspectives. Hence, they provide us with valuable information on cuts for example. Although it is almost impossible to capture the exact moment when garments transformed from rich ornament into the main theme, sets of dress illustrations should be considered an interesting subject for academic research. Unlike casual clothing studies or single fancy costume designs (as known e.g. from Pisanello’s oeuvre), depictions of dress in illuminated manuscripts are deliberate and complementary collections, designed as a significant part of the narration.

O fragmentarycznie zachowanym oficjum o św. Katarzynie w XIII-w. rękopisie W12 z The Walters Art Museum w Baltimore

Rękopiśmienna kopia traktatu Seduliusa Scottusa *O władcach chrześcijańskich*, która zachowała się w The Walters Art Museum w Baltimore, zawiera jedną dodatkową pergaminową kartę z zapisanymi utworami muzycznymi. Do tej pory ustalono, że kodeks powstał w połowie XII wieku, prawdopodobnie w Westfalii. Podpis pod historycznym eksponatem głosi, co następuje: „repertuar przedstawiony na stronie recto to hymn będący fragmentem Matutinum z oficjum o św. Katarzynie Aleksandryjskiej, podczas gdy strona verso tekstu nie została rozszyfrowana”. Celem referatu jest weryfikacja dotychczas zebranych informacji, redakcja przedmiotowego tekstu oraz próba ustalenia proveniencji karty.

Tekst został spisany w 8 wersach. Zdaniem autora, melodia została zapisana na czterolonii, nie w pięciolinii. Szybki rzut oka na pierwszy werset na stronie recto potwierdza tę hipotezę. Wyraźnie zaznaczona piąta linia służy utrzymaniu stabilności pisma skryby – jest to powszechna praktyka spotykana w średniowiecznych kodeksach muzycznych.

Autor przeprowadził badania porównawcze dwudziestu pięciu brewiarzy pochodzących z XV i XVI-wiecznej Szwajcarii i Niemiec. Niestety, w żadnym z nich nie udało się odnaleźć tak uporządkowanego oficjum, jak na karcie W.12. Każdy śpiew, z wyjątkiem responsorium *Sponsa Christi gloriosa*, jest w pełni zgodny z tymi, które znajdują się w repertuarze ksiąg liturgicznych pochodzących z lat 1473–1595 z Konstancji i Chur. Należy jednak zachować ostrożność w interpretacji, biorąc pod uwagę, że zostały one napisane znacznie później i mogą znacznie różnić się od oryginalnej liturgii. Jednak jako jedyne wykazują znaczny poziom zgodności z repertuarem karty rękopisu W.12. Typowe psalmodyczne formuły kadencyjne *euoue* są w W.12 nieobecne, co jest cechą dotychczas nieobserwowaną w antyfonarzach i zdaje się nie wynikać z hipotetycznego roztrągnięcia skryby ani z uszkodzenia karty, lecz po prostu z celowego pominięcia ich w zakończeniach antyfon. Antyfony i responsoria śpiewane były najprawdopodobniej przez *schola cantorum* przy użyciu antyfonarzy, psalmy zaś przez pozostałych uczestników liturgii przy użyciu psalterzy.

Najważniejszym odkryciem badań dotyczących pochodzenia karty są ślady liturgiczne i muzyczne wskazujące na Konstancję. Mając to na uwadze, należy zwrócić uwagę na jeden pozamuzyczny szczegół: styl pisma i zdobnictwo karty. Oba przypominają benedykcyjnał z Konstancji, co zostało podkreślone w podpisie historycznego eksponatu znajdującego się w The Walters Art Museum. Dlatego jest wysoce prawdopodobne, że karta W.12 była częścią antyfonarza lub brewiarza, który był używany w tym samym miejscu, dla którego napisano ów benedykcyjnał.

On the fragmentary preserved Office of St Catherine in the 13th-century manuscript W12 from The Walters Art Museum Baltimore

The handwritten copy of Sedulius Scottus' *On Christian Rulers* treatise that is preserved at the Baltimore Museum includes one additional parchment leaf with notated musical pieces. To date, it has been established that the codex was created in the mid-12th century, presumably in Westphalia. The caption of the historical exhibit states the following: „the repertoire featured on the recto page is a hymn that is part of the Matin of St. Catherine of Alexandria”, while the verso page of the text has not been deciphered. This paper is aimed at verifying the hitherto gathered information, editing the text in question, and attempting to determine the provenance of the leaf.

The liturgical text has been placed over eight verses. According to the author of the paper, the melody has been notated on a four-line staff, not a five-line one. A quick glance at the first verse on the recto page confirms this hypothesis. The clearly pronounced fifth line serves as a means of maintaining the steadiness of the scribe's handwriting – a common practice found in medieval music codices.

The author has carried out comparative research of twenty-five breviaries originating in 15th- and 16th-century Switzerland and Germany. Unfortunately, in none of them was it possible to find such an orderly Office as in the W. 12 leaf. Every chant, except for the *Sponsa Christi gloriosa* responsory, is fully congruent with those found in the repertoire of liturgical books dating back to 1473–1595 Constance and Chur. One should be cautious when employing the Swiss codices to discuss the issue at hand considering they have been written much later and can greatly vary from the original liturgy. However, they are the only ones to exhibit a considerable level of congruence with the repertoire of the W.12 manuscript's leaf. Typical *euouae* psalmodic cadence formulas are absent in W.12, which is a quality hitherto unobserved by the author in antiphonaries. This is indeed an unusual occurrence, clearly not stemming from the scribe's hypothetical distraction nor the card being damaged, but rather, simply, a result of the scribe deliberately omitting them from the endings of the antiphons. The antiphons and responsories were most likely sung by a schola cantorum using antiphonaries, while psalms were sung by the remaining participants of the liturgy using psalters.

The most important outcome of the inquiry into the provenance of the leaf is finding the liturgical and musical traces pointing to Constance. With that in mind, one should pay attention to one extramusical detail: the style of script and decoration of the leaf. Both of them resemble that of a benedictional from Constance, a fact raised in the caption of the historical exhibit found in the Walters Art Museum. Therefore, it is highly likely that the W.12 leaf was part of an antiphonary or a breviary that was used in the same locale for which the benedictional has been written.

Fragmenty kodeksu chorałowego z Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie

Przecmiotem badań są niezidentyfikowane dotychczas luźne karty pergaminowe księgi liturgiczno-muzycznej przechowywane w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie, zawierające antyfony ofertoryjne i komunijne świąt *De Trinitate* i *Corporis Christi*. Autor dokonuje ich opisu kodykologicznego; określa czas powstania; wskazuje typ księgi liturgicznej, do jakiej należą; poszukuje dla nich wzorca melodycznego oraz stawia hipotezy proveniencyjne. Stwierdza, iż melodyka antyfon, choć najbliższa przekazom cysterskim, wariantowo różni się zarówno od przekazu w kodeksach obcych, jak i polskich

Fragments of the chant codex from the Archdiocesan Archives in Gniezno

The subject of these studies are the so far unidentified loose parchment leaves from a liturgical/musical book in the collection of the Archdiocesan Archives in Gniezno, containing offertory and communion antiphons for the feasts *De Trinitate* and *Corporis Christi*. The author carries out their codicological description, specifies the time of their creation and indicates the type of liturgical book they belonged to. He also searches for their melodic prototype and puts forward hypotheses on their provenance. He claims, that the melodies of antiphons, while the most similar to that conveyed by Cistercian sources, varies from the one perpetuated in both foreign and Polish codices.

Domikański graduał sygn. 2010 z Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu Problemy datowania i proveniencji

Rękopis przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu pod sygnaturą 2010 (dawna sygnatura 7020) to jeden z kilku najstarszych zachowanych w Polsce graduałów dominikańskich. Zawiera on obecnie niekompletny repertuar cyklu *Sanctorale*, *Commune Sanctorum* oraz sekwencji, ponieważ kilkadziesiąt kart zaginęło lub uległo zniszczeniu. Na zachowanych kartach nie ma not proveniencyjnych ani dopisków wskazujących na konkretne datowanie, ale według badaczy rękopis został sporządzony w pierwszej połowie XVI w.

Szczegółowa analiza repertuaru wykazała konieczność weryfikacji dotychczasowych ustaleń i potwierdziła jedynie, że księga była użytkowana jeszcze w XVI wieku, bo z tego okresu pochodzą najpóźniejsze dopiski. Na możliwość wcześniejszego datowania wskazuje przede wszystkim styl dekoracji, a także repertuar, zdecydowanie bliższy trzem średniowiecznym graduałom dominikańskim niż krakowskiemu graduałowi Wiktoryna OP z 1536 r. Najwięcej pytań wiąże się z kwestią proveniencji rękopisu, gdyż zapisano w nim szereg świąt nieobecnych w pozostałych zachowanych księgach liturgicznych polskich dominikanów, a także kilka świąt sporadycznie lub w ogóle nie odnotowanych dotychczas w źródłach proveniencji polskiej, jak święta św. Olafa i św. Jodoka. Obecność świętych dominikańskich oraz patronów Polski potwierdza jednak, że rękopis był używany w jednym z polskich klasztorów braci kaznodziejów, choć w wielu zapisanych w nim formularzach można odnotować liczne różnice w stosunku do tych, które znajdują się w pozostałych polskich graduałach dominikańskich i diecezjalnych.

Celem wystąpienia jest prezentacja najbardziej interesujących zagadnień, jakie wyłoniły się w trakcie analizy repertuaru tego rękopisu.

The Dominican gradual shelf mark 2010 from the University Library in Poznań The issues of dating and provenance

The manuscript, presently in collection of the University Library in Poznań, shelf mark 2010 (former shelf mark 7020) is one of the oldest Dominican graduals preserved in Poland. It contains the repertoire of the cycle *Sanctorale*, *Commune Sanctorum*, and the sequences, now incomplete, since several dozen leaves are lost or destroyed. On the preserved leaves there are neither provenance notes nor sidenotes that would indicate any dating, but according to the scholars, the manuscript was compiled in the first half of the 16th century.

A detailed analysis of the repertoire revealed the need to verify the hitherto findings and confirmed only, that the book was still in use in the 16th century since the latest notes were added in that time. The possible earlier dating is suggested first of all by the style of decoration but also by the repertoire, definitely much closer to the three medieval Dominican graduals, than to the Krakow gradual by Brother Victorinus OP from 1536. Most of the questions refer to the manuscript's provenance since it contains several feasts that do not appear in other preserved liturgical books belonging to Polish Dominicans and some holidays sporadically or not at all found so far in the sources of Polish provenance, like the feast of St Olaf or St Judoc. Nevertheless, the presence of Dominican saints and patron saints of Poland confirms, that the manuscript had been in use in one of the Polish convents of predicant friars, although in many of the forms included in it, one can encounter numerous differences to those present in other Polish Dominican and diocesan graduals.

The paper intends to present some of the most interesting issues that emerged during the analysis of the repertoire of that manuscript.

Klocki, mowy i uczeni

czyli o znaczeniu badania średniowiecznych filigranów dla historii Uniwersytetu Krakowskiego (i nie tylko)

Przedmiotem referatu będą dwa kodeksy o sygnaturach: Kraków, Biblioteka Jagiellońska, rkp. 2192 oraz rkp. 2215. Są one ważnymi źródłami do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego w okresie, dla którego nie posiadamy innych, bardziej bezpośrednich źródeł instytucjonalnych ani dokumentowych.

W serii artykułów opublikowanych w 1963 r. młoda krakowska historyk Maria Kowalczyk ujawniła, że wymienione kodeksy zawierają teksty – mowy Bartłomieja z Jasła – świadczące o próbach wznowienia działalności uniwersytetu w Krakowie na początku lat dziewięćdziesiątych XIV w., po okresie upadku, jaki nastąpił po śmierci Kazimierza Wielkiego. Jedną z mów Kowalczyk datowała „prawdopodobnie” na 4 XII 1390. Waga odkrycia tekstów była tak wielka, że przyćmiła pozostałe aspekty źródłoznawcze, na czele z systematyczną krytyką zewnętrzną nośników tekstu, w tym wypadku – badaniem kodykologicznym. Data „4 XII 1390” została powszechnie przyjęta w historiografii – nie tylko uniwersyteckiej, lecz także np. w biografistyce.

Obydwa rękopisy to heterogeniczne klocki związane ze środowiskiem profesorów Uniwersytetu Krakowskiego z przełomu XIV i XV w., głównie Bartłomieja z Jasła i Łukasza z Wielkiego Koźmina. Kilka lat temu, w toku badań zmierzających do wydania krytycznego autografów Bartłomieja z Jasła, przeprowadziłam analizę stratygraficzną „klocków” BJ 2192 i 2215. Badaniem objęłam konstrukcję składek, znaki wodne papieru w obydwu rękopisach oraz papier tychże znaków pozbawiony, kolory używanego atramentu, zmienność pisma – autografów Bartłomieja. Równolegle, razem z Włodzimierzem Zegą pracując nad wydaniem tekstów, dokonaliśmy pogłębionej analizy treści tekstów autorskich oraz dłuższych i krótszych not Bartłomieja.

Rezultaty cząstkowych badań, w szczególności identyfikacja znaków wodnych z pomocą dostępnych obecnie repertoriów, baz elektronicznych oraz narzędzi do analizy statystycznej, nie pozostawiły wątpliwości, że twórczość Bartłomieja z Jasła należy na nowo uporządkować chronologicznie. Co więcej, mając do dyspozycji dane kodykologiczne i treściowe, część autografów można stosunkowo precyzyjnie zadatować lub przynajmniej je ze sobą połączyć.

Wszystkie dane rękopiśmienne (i szereg danych tekstowych) wskazują, że kazanie, które M. Kowalczyk datowała na rok 1390, zostało wygłoszone dziesięć lat później – w grudniu roku 1400, pierwszym roku funkcjonowania Uniwersytetu Krakowskiego na warunkach fundacji jagiellońskiej. Bezsporną konsekwencją tego odkrycia jest rewizja dotychczasowych ustaleń dotyczących datowania starań o odnowienie uczelni przed rokiem 1400. Badania kodykologiczne połączone z uważną lekturą tekstów Bartłomieja z Jasła nadal będą dla tego zagadnienia źródłem kluczowym. W wypadku zdarzeń o zasięgu ograniczonym do tak niewielkiego kręgu osób i – jak się z czasem okazało – tak krótkotrwałych, jak próba wznowienia działalności uniwersytetu, źródło to wymaga badania zarazem szczegółowego i wszechstronnego.

Adligats, speeches and scholars that is on the significance of studying medieval watermarks for the history of the Krakow University (and more)

The subject of this paper are two codices: Krakow, Jagiellonian Library, MS 2192 and MS 2215. They are important sources for the history of Krakow University in the period for which there is no other, more direct institutional or documentary sources.

In a series of papers published in 1963 a young Krakow historian, Maria Kowalczyk revealed, that the mentioned codices contain texts – speeches by Bartholomew of Jasło – proving that there were attempts to resume the university activities in Krakow in the early 1390s, following a period of decline after the death of King Casimir the Great. One of those speeches Kowalczyk had dated to “probably” 1390, December 4. The significance of discovering those texts was so great, that it overshadowed other aspects of source studies, starting with a systematic external criticism of the text conveyors, in that case – the codicological studies. The date “4.12.1390” has been universally accepted in historiography, not only concerning university, but also in biographic studies.

Both manuscripts are heterogenic blocks (adligats) associated with the milieu of professors of the Krakow University at the turn of the 14th century, mostly Bartholomew of Jasło and Lucas of Wielki Koźmin. Only a few years ago, during research leading to the critical edition of autographs by Bartholomew of Jasło I conducted a stratigraphic analysis of BJ 2192 and 2215. The codicological examination covered the structure of quires, watermarks in both manuscripts and the paper without watermarks, the ink colors, and variability of script – in Bartholomew’s autographs. At the same time, together with Włodzimierz Zega, while working on publishing the texts, we have carried out an in-depth analysis of the contents of original texts as well as Bartholomew’s longer and shorter notes.

The results of fragmentary studies, particularly the identification of watermarks with the aid of currently available repertories, digital databases, and tools for statistical analysis, leave no doubt, that the output of Bartholomew of Jasło needs to be put in chronological order again. Moreover, having access to codicological data and analyses of the contents one can quite precisely date some of the autographs or at least link them together.

All the data on handwriting (and several data on the text) indicate, that a sermon, dated by M. Kowalczyk to the year 1390, was delivered ten years later – in December 1400, the first year of the Krakow University functioning on terms of Jagiellonian foundation. The undisputed consequence of that discovery is a revision of the hitherto findings referring to dating the efforts to reestablish the university before 1400. The codicological studies combined with attentive lecture of the texts by Bartholomew of Jasło will remain the key source for that issue. In the case of events of a range limited to such a small circle of people and – as it turned out with time – such short-lasting ones as the efforts to reestablish the university activities, such a source requires both detailed and comprehensive studies.

Pergaminowe oprawy z usztywnionym grzbietem z terenu Prus

Oprawy pergaminowe z usztywnionym grzbietem stosowane były w introligatorstwie europejskim w XIV i XV wieku jako proste zabezpieczenie bloku książki. Składki przyszywane były bezpośrednio do grzbietu, który wzmacniano paskiem grubej i sztywnej skóry. Tego typu oprawy nie wymagały specjalistycznego sprzętu introligatorskiego. Lekka i poręczna forma oraz łatwość wykonania przyczyniły się do ich spopularyzowania w ośrodkach szkolnych i akademickich.

W referacie zaprezentowane zostaną zachowane oprawy z terenu Prus, pochodzące z Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsali, Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu oraz Archiwum Archidiecezji Olsztyńskiej.

Parchment bindings with a rigid spine from Prussia

Parchment bindings with a rigid spine were used in European bookbinding in the 14th and 15th centuries as a simple protection of the book block. The sections were sewn directly through the spine, which was reinforced with a strip of thick and rigid leather. This type of binding did not require specialized bookbinding tools. The light and handy form as well as the ease of manufacture contributed to the popularization of these bindings in schools and academic centers.

The paper will present preserved bindings from Prussia, kept in the University Library in Uppsala, the Książnica Kopernikańska in Toruń and the Archdiocese Archive in Olsztyn.

ZESPÓŁ BADAWCZY

dr Piotr **Ziółkowski**, dr Irina **Chachulska** (Instytut Sztuki PAN w Warszawie),
dr hab. prof. PAN Jerzy **Kaliszuk**, dr Mateusz F. **Marszałkowski** (Instytut Historii Nauki PAN),
dr hab. prof. UMK Małgorzata **Pronobis-Brzezińska** (Wydział Sztuk Pięknych UMK
w Toruniu, Małgorzata **Myślicka** (Muzeum Narodowe w Warszawie)

Panel poświęcony Antyfonarzowi L 7 z Opactwa Benedyktynek w Żarnowcu

Antyfonarz o sygnaturze L 7 z Opactwa ss. Benedyktynek w Żarnowcu, zawierający repertuar nabożeństw ku czci świętych, datowany jest na XIV albo XV wiek. Jego proveniencja jak dotąd nie została ustalona. Karty pergaminowe zawierają wczesnonowożytny dodatki, a w XVII bądź XVIII wieku posłużyły jako „stelaż”, do którego przyklejono papierowe karty z nowym repertuarem liturgicznym, przez co ukryto ich średniowieczną zawartość. Pod koniec pierwszej dekady XXI wieku antyfonarz stał się dostępny dla mediewistów – muzykologów i historyków sztuki, kiedy powrócił do Żarnowca po 30-letnim pobycie w Zakładzie Konserwacji Papieru i Skóry na UMK w Toruniu, gdzie rozdzielano i poddawano konserwacji zarówno jego karty pergaminowe jak i papierowe.

Rękopis zostanie zaprezentowany z perspektyw badaczy różnych specjalności. Dzięki temu możliwe staną się weryfikacja jego datowania oraz określenie proveniencji. Autorzy skupią się szczególnie na badaniu hipotez dotyczących związku rękopisu z zakonem cystersów (średniowiecznym klasztorom cysterek w Żarnowcu), bądź z diecezjami państwa zakonu krzyżackiego (skryptoriami pruskimi i klasztorami żeńskimi Torunia i Chelмна). Blok składać się będzie z następujących części:

1. **Konserwacja-restauracja** (Małgorzata **Myślicka** i Małgorzata **Pronobis-Brzezińska**)

Prezentacja zagadnień związanych z konserwacją rękopisu oraz opis kodykologiczny pomogą określić, jak księga wyglądała na różnych etapach swojego istnienia.

2. **Paleografia muzyczna** (Irina **Chachulska**)

Analiza pisma muzycznego pozwoli zweryfikować wpływy cysterskie i pruskie występujące w antyfonarzu.

3. **Tradycja liturgiczno-muzyczna** (Piotr **Ziółkowski**)

Badanie zawartości liturgicznej umożliwi pokazanie tradycji twórców i użytkowników kodeksu na tle europejskich tradycji chorałowych.

4. **Dekoracje** (Mateusz F. **Marszałkowski**)

Opis dekoracji pozwoli zweryfikować wiek antyfonarza oraz określić wpływy artystyczne stojące za twórcami księgi.

5. **Kontekst historyczny** (Jerzy **Kaliszuk**)

Zebrań wniosków z poprzednich wystąpień będą motywem dla podjęcia refleksji nad dziejami zabytku.

Panel devoted to the Antiphonary L 7 from the Abbey of Benedictine Nuns in Żarnowiec

The antiphonary shelfmark L7 from the Abbey of Benedictine Nuns in Żarnowiec, comprising a repertoire of services in honor of saints, is dated to the 14th or 15th century. Its provenance has as yet not been established. Parchment leaves contain early-modern additions and in the 17th or 18th century were used as a support for pasting paper sheets with new liturgical repertoire, that concealed its medieval contents. At the end of the first decade of the 21st century the Antiphonary became available to medievalists – musicologists and art historians, when it returned to Żarnowiec after being kept for 30 years in the Department of Conservation of Paper and Leather NCU in Toruń where the pages were separated and – both parchment and paper ones – underwent conservation treatment.

The manuscript will be presented from the perspectives of scholars representing various fields. This will allow to verify its dating and to establish its provenance. The authors will particularly concentrate on investigating hypotheses concerning relations of the manuscript with the Cistercian Order (the medieval convent of Cistercian Nuns in Żarnowiec) or with dioceses of the State of the Teutonic Order (Prussian scriptoria and

1. The conservation-restoration (Małgorzata **Myślicka** and Małgorzata **Pronobis-Brzezińska**). Presentation of issues related to the conservation treatment of the manuscript and codicological description shall help to establish how the book used to look like in various stages of its existence.

2. Musical palaeography (Irina **Chachulska**).

The analysis of music notation shall allow to verify the Cistercian and Prussian influences revealed in the antiphonary.

3. Liturgical/musical tradition (Piotr **Ziółkowski**).

The examination of liturgical contents shall enable the presentation of the tradition of the makers and users of the codex against the background of European choral traditions.

4. Decorations (Mateusz F. **Marszałkowski**).

Description of the ornaments shall allow to verify the age of the antiphonary and define artistic influences behind the creators of the book.

5. Historical context (Jerzy **Kaliszук**).

Collecting the conclusions from previous presentations will be an impulse for initiating reflection on the history of the artefact.

Kilka uwag o odtwarzaniu inkunabułowych klocków introligatorskich w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej

Biblioteka Jagiellońska posiada największą w Polsce kolekcję inkunabułów, która w znacznej części znalazła się w księgozbiornie uniwersytetu krakowskiego w epoce staropolskiej. Są to w dużej mierze woluminy w oprawach z epoki, będące własnością profesorów lub dobroczyńców uczelni żyjących pod koniec XV lub w 1. połowie XVI w., podarowane przez nich dla bibliotek poszczególnych kolegiów. W pewnej części były to klocki introligatorskie, zawierające druki wieku XV i XVI lub czasem rękopisy. Wiele z dawnych klocków introligatorskich, zawierających inkunabuły, nie zachowało się jednak w pierwotnej postaci do czasów współczesnych. Stało się tak przede wszystkim za sprawą kilku decyzji, podjętych przez dyrektora Józefa Muczkowskiego w latach 40. XIX w. Zrzucił on prowadzenie inwentarza topograficznego zbiorów biblioteki i zastąpił go nowym układem według kryteriów formalnych i rzeczowych. Zbiegło się to z przebudową Collegium Maius, która bezpowrotnie położyła kres dawnemu układowi szaf. Utworzone zostały działy rękopisów i inkunabułów. Ponadto dążono do wydzielenia tzw. „dubletów” druków w zbiorze biblioteki uniwersyteckiej (w tym inkunabułów). Wszystkie te decyzje przyczyniły się do zniszczenia wielu klocków introligatorskich druków XV i XVI w. Woluminy były bowiem często rozdzielane na poszczególne jednostki bez względu na ich proveniencję czy oprawę. Praktyka ta była kontynuowana (w mniejszym stopniu) za czasów kolejnych dyrektorów Biblioteki aż do początków XX w. Na problem dawnych sygnatur topograficznych wskazywały w ograniczonym zakresie katalogi inkunabułów BJ, opracowane przez Władysława Wisłockiego (1900) oraz Annę Lewicką-Kamińską (1962, 1967).

W referacie zostanie przedstawiony proces odtwarzania dawnych inkunabułowych klocków introligatorskich na wybranych, reprezentatywnych przykładach w oparciu o inwentarz topograficzny, opracowany przez Anzelma Speisera i Jerzego Samuela Bandtkiego w latach 1802–1835, karty katalogu alfabetycznego oraz badanie z autopsji cech nabytych egzemplarzy (wraz z oprawami). Omówione zostaną dotychczasowe osiągnięcia na tym polu i zarysowane dalsze perspektywy badawcze. Odtwarzanie klocków pozwala m.in. na uściślenie proveniencji konkretnych egzemplarzy inkunabułów i starych druków XVI w., rekonstruowanie księgozbiorów profesorów uniwersytetu krakowskiego, a także poszukiwanie ubytków Biblioteki Jagiellońskiej względem stanu zbiorów w 1. poł. XIX w.

Several remarks on re-creating incunabula binder's volumens in the collection of the Jagiellonian Library

The Jagiellonian Library has the largest in Poland collection of incunabula, the majority of which found their way to the library of the Krakow University in Old Polish times. They are to a considerable extent volumes in period bindings, belonging to the university professors or benefactors living in the late 15th century or the first half of the 16th century donated by them to libraries of particular colleges. Some of them were binder's volumes, comprising 15th- and 16th-century prints, sometimes manuscripts. However many of those former binder's volumes comprising incunabula did not survive to the present days in their original form. This was due to some decisions made by Józef Muczkowski, the Library director in the 1840s. He abandoned keeping the topographic inventory of the library collection and replaced it with a new arrangement following formal and subject criteria. This coincided with refurbishment of Collegium Maius, which had irrecoverably changed the previous layout of bookcases. The separate collections of manuscripts and incunabula were created. Moreover, there was a tendency to distinguish so-called "duplicates" of prints in the library collection (including incunabula) All those decisions contributed to the destruction of many binder's volumes with 15th- and 16th-century prints, since the volumes were often dismantled into particular items regardless of their provenance or binding. That practice was (to a lesser extent) continued by successive directors of the Library until the early 20th century. The issue of former topographic shelfmarks was to a limited extent indicated catalogues of incunabula in the Jagiellonian Library, developed by Władysław Wislocki (1900) and Anna Lewicka-Kamińska (1962, 1967).

The paper will present the process of recreating former incunabula binder's volumes on selected, representative examples based on the topographic inventory kept by Anzelm Speiser and Jerzy Samuel Bandtke over the years 1802–1835, the entries of the alphabetic catalogue and book-in-hand examination of items (and their bindings). The hitherto progress will be discussed and further research perspectives will be presented. Recreating binder's volumes allows – among others – to specify the provenance of particular incunabula and 16th-century book copies, to reconstruct book collections of professors of the Krakow University as well as to search for the missing copies from the Jagiellonian Library since the first half of 19th century.

„Bibliotheca Rudolphina” stare druki i rękopisy muzyczne ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej KUL (analiza zespołu)

W zbiorach BU KUL znajduje się 46 woluminów zawierających 135 jednostek starych druków i rękopisów muzycznych z dawnej „Bibliotheca Rudolphina” piastowskiego księcia Jerzego Rudolfa. Niektóre z nich są pojedynczymi utworami, inne zaś klockami introligatorskimi zawierającymi dzieła współoprawne, czyli różne utwory na ten sam głos (np. discantus, altus, bassus lub vagans).

Lubelska „Bibliotheca Rudolphina” to część jednej z najcenniejszych w Polsce XVII-w. śląskich kolekcji bibliofilskich z dziełami z zakresu medycyny, prawa, historii i muzyki, obejmująca zbiór utworów kompozytorów XVI i XVII w. Jej pierwszy właściciel, Jerzy Rudolf (1595–1653) z rodu śląskich Piastów, panował w księstwie legnickim w I. poł. XVII w. Późniejszy mecenas, humanista, kompozytor i poeta kształcił się w zakresie muzyki na uniwersytecie we Frankfurcie nad Odrą. W latach 1613–14 odbył podróż po Europie, podczas której zgromadził bogaty księgozbiór, uzupełniony później dziełami wchodzącymi w skład posagu pierwszej żony. Po II wojnie światowej muzykalia z „Bibliotheca Rudolphina” uległy rozproszeniu. Obecnie większość z nich znajduje się w czterech księżnicach (BN, BU we Wrocławiu, Bibliotece TPN w Legnicy i BU KUL). Lubelska część „Rudolphiny” trafiła na KUL po II wojnie światowej, pozyskana ze Zbiornic Księgozbiorów Zabezpieczonych. W większości przypadków woluminy z „Bibliotheca Rudolphina” nie posiadają znaków własnościowych, o przynależności do kolekcji świadczą oprawy pergaminowe z supereklibrisem inicjałowym „G.R.H.Z.L.V.B.” i datą oprawy, nieliczne pieczęcie własnościowe czy odręcznie pisane sygnatury. Niektóre woluminy są oprawione w średniowieczną „makulaturę” – pergaminowe karty z rękopiśmiennymi zapisami.

Lubelska „Rudolphina” gromadzi dzieła ok. 50 kompozytorów europejskich doby późnego renesansu i manieryzmu, zarówno wybitnych mistrzów szkoły franko-flamandzkiej (Orlando di Lasso), weneckiej (Giovanni Croce) lub niemieckich i śląskich organistów, kapelmistrzów, kantorów i wędrownych muzyków (Samuel Besler, Georg Engelmann, Johannes Eccard, Thomas Elsbeth, Herman Finck, Thomas Fritsch, Hans Leo Hassler, Valentin Haussmann, Johan Knoefel, Johann Walter i in.). Zdarzają się również utwory kompozytorów angielskich (Wiliama Brade), słoweńskich (Jacobusa Gallusa), austriackich (Amona Blasiusa, Caspara Glannera) czy czeskich (Jana Demantiusa). Utwory z kolekcji „Bibliotheca Rudolphina” to przykłady zarówno muzyki religijnej – motety, jak i świeckiej – pieśni (madrygał, chanson czy utwory w tanecznych rytmach, jak np. *villanelle*), z tekstami w języku łacińskim, niemieckim i włoskim.

„Bibliotheca Rudolphina” old prints and music manuscripts from the collection of the Library of the Lublin Catholic University (the analysis of the ensemble)

In the collection of the Library of the Lublin Catholic University, there are 46 volumes containing 135 items of old prints and music manuscripts from the former „Bibliotheca Rudolphina” – the collection of the Piast Duke Georg Rudolf. Some of them are single pieces, others are adligats comprising various works bound together, that is various pieces for the same voice (e.g. discantus, altus, bassus, or vagans).

The Lublin „Bibliotheca Rudolphina” is a part of one of Poland’s most precious 17th-century Silesian bibliophiles’ collections with works from the fields of medicine, law, history, and music, including the works by composers of the 16th and 17th centuries. Its first owner, Georg Rudolf (1595–1653) from the family of Silesian Piasts, ruled the Duchy of Legnica in the first half of the 17th century. The future patron, humanist, composer, and poet was educated at the university in Frankfurt an der Oder. In the years 1613–1614, he traveled to Europe and gathered a rich collection of books, later supplemented with works belonging to the dowry of his first wife. After World War II the music items from „Bibliotheca Rudolphina” were scattered. Today the majority of them can be found in four libraries (the National Library, the University Library in Wrocław, the Library of the Society of the Friends of Science in Legnica, and in the Library of the Lublin Catholic University. The Lublin part of “Rudolfina” made its way to the Lublin Catholic University after World War II, acquired from the Depot of Secured Book Collections. In most cases the volumes from „Bibliotheca Rudolphina” do not have any indicators of ownership and the affiliation to the collection is confirmed by parchment book covers with monogram supralibros „G.R.H.Z.L.V.B.” and the date of binding, infrequent owner’s seals or handwritten signatures. Some volumes are bound in medieval “waste” – parchment leaves with handwritten notes.

The Lublin “Rudolphina” includes the works by c. 50 European composers of the Late Renaissance and Mannerism, both outstanding masters of the Franco-Flemish (Orlando di Lasso) and Venetian schools (Giovanni Croce) or German and Silesian organists, kapellmeisters, cantors and itinerant musicians (Samuel Besler, Georg Engelmann, Johannes Eccard, Thomas Elsbeth, Herman Finck, Thomas Fritsch, Hans Leo Hassler, Valentin Haussmann, Johan Knoefel, Johann Walter and others). There are also some works by English (William Brade), Slovenian (Jacobus Gallus), Austrian (Amon Blasius, Caspar Glanner) or Bohemian (Jan Demantius) composers. The works from the collection of „Bibliotheca Rudolphina” are both examples of sacred music – motets and of lay one – songs (madrigals, chansons) or dances (e.g. *villanelle*) with texts in Latin, German, and Italian.

Klocek introligatorski

Oprawy konserwatorskie odłączonych druków ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu

W zbiorach Wojewódzkiej Bibliotek Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu wśród niezliczonych ksiąg i klocków introligatorskich znajdują się obiekty „wyrwane z kontekstu”. Są to stare druki, które niegdyś były częścią klocka introligatorskiego, jednak z nieznanymi przyczynami zostały od niego odłączone. W takiej sytuacji nie zachowały się żadne przesłanki odnośnie wyglądu oprawy całego woluminu, jeśli oczywiście obiekt oprawiono. Istnieje wiele form zabezpieczania takich obiektów, np. pudła ochronne, w których przechowuje się obiekty nie konserwowane lub po konserwacji zachowawczej. Można również zszyć je ponownie na zwięzy lub taśmy i zabezpieczać je różnego rodzaju przekładkami lub wykonać całkowicie nową oprawę. Takie rozwiązanie jednak jest niezgodne z „siedmioma zasadami dobrej konserwacji”, a w razie, gdyby pojawiły się odpowiednie przesłanki odnośnie do umieszczenia takiego druku w pierwotnym klocku introligatorskim, demontaż takiej oprawy mógłby uszkodzić obiekt. Wybrany przez konserwatorów w Książnicy sposób zabezpieczania druków odłączonych jest modyfikacją tzw. opraw konserwatorskich.

Inspiracją do zaproponowanego rozwiązania były oprawy pergaminowe, w których jednym z elementów łączenia bloku z oprawą jest przeplecenie pergaminowych przedłużeń więzów w przegubie. W omawianym przypadku w okładzinach z tektury muzealnej montowane są bezklejowo zwięzy lub taśmy, przewleczone przez wykonane wcześniej otwory. Dzięki temu sposobowi montażu, nie jest potrzebne doszywanie scyzur i wyklejek. Obiekt zachowuje wówczas integralność, zyskuje bardzo łatwą do zdemontowania oprawę, wykonaną z bezpiecznych dla niego materiałów. Ponadto wyraźna odróżnialność współczesnej oprawy konserwatorskiej od zabytkowego bloku nie zafalszowuje jego historii. Dodatkowym atutem takiej oprawy jest możliwość doklejenia do niej kopertki z elementami, które podczas konserwacji bloku musiały zostać usunięte i ze względu na ich zły stan zachowania nie mogły być przywrócone, np. pozrywane fragmenty nici szycia.

An adligat

Conservators' bookbinding of detached prints from the collection of the Copernican Library in Toruń

In the collection of the District Public Library – the Copernican Library in Toruń among countless codices and adligats one can find objects “taken out of context”. These are old prints that used to be parts of binder’s block, but for unknown reasons were detached from it. In such cases, there are no indications as to the look of the binding of the whole volume, of course if a given item had indeed been bound. There are numerous forms of securing such objects, for instance, protective boxes in which objects untreated or subjected only to preventive treatment are kept. They can be sewn together again using cords or bands and secured with various kinds of interleaves or given an entirely new binding. This, however, would be inconsistent with the “seven rules of good restoration” and – if later any indication as to the position of such print within the original adligat emerged – dismantling of such cover could damage the object. The way of protecting such detached prints chosen by the restorers in the Library is a modification of the so-called “restorers’ binding”.

The inspiration for the proposed solution were parchment bindings in which one of the elements joining the block with the cover is weaving the elongated slips of parchment ties in the joint. In the discussed case to the covers made of museum board cords or bands are mounted – not glued but threaded through previously made slots. In this mounting method there is no need to add lining or pastedowns. The object retains its integrity and acquires a very easy-to-remove cover made of materials that are safe for it. Besides, a clear difference between the ancient block and the modern cover does not falsify its history. An additional asset of such binding is the possibility to attach to it an envelope that can hold elements, which had to be removed during treatment of the block and due to their condition could not be reused – like broken sections of sewing threads.

Dwa tomy homiliarza BDP 1(2)-2(3) z Pelplina

Poster prezentuje dwutomowy trzynastowieczny Homiliarz z dawnej biblioteki cystersów w Pelplinie o sygnaturach BDP 1(2) oraz BDP 2(3). Oba woluminy zostały spisane na pergaminie (tom pierwszy – 22 k., tom drugi – 132 k.), inkaustem żelazowo-garbnikowym. Ich dekoracja ogranicza się do inicjałów kaligraficznych w typie sylwetkowym oraz kilku barwnych inicjałów roślinnych złożonych złotem płatkowym, a także nielicznych rysunków smoków i zwierząt wykonanych czerwonym i zielonym inkaustem. Vol. 1(2) został przeoprawiony w połowie XIV wieku (1348) w deski z tzw. dębiny bałtyckiej 2 (wynik badań dendrochronologicznych); vol. 2(3) zachował oprawę deskową w skórzanym obleczeniu z okuciami. Księgi noszą liczne ślady użytkowania na przestrzeni wieków. Kodeks 1(2) został niedawno poddany zabiegom konserwatorskim, podczas których scalono blok oraz oczyszczono karty pergaminowe. Księgi nie były wcześniej przedmiotem wnikliwszych studiów; są przedmiotem opracowania w ramach seminarium magisterskiego na kierunku Ochrona Dóbr Kultury UMK w Toruniu (2023–2024), w tym analizy struktury, techniki wykonania i proveniencji.

Two volumes of Homiliary BDP 1(2)-2(3) from Pelplin

This poster presents a two-volume, 13th-century homiliary from the former Cistercian library in Pelplin with shelfmarks BDP 1(2) and BDP 2(3). Both volumes are written on parchment (volume one, incomplete – 22, volume two – 132 pages) in iron-tannic ink. Their decoration is restricted to silhouette-type pen-flourished initials and a few multicolored floral initials gilded with gold leaf as well as infrequent drawings of dragons and animals executed in red and green ink. Vol. 1(2) was rebound in the middle of the 14th century (1348) in boards of Baltic oak 2 (result of dendrochronological analysis); Vol 2(3) has retained its cover of wooden boards in leather cladding with metal fittings. The books bear numerous marks of use over the ages. Codex 1(2) recently underwent restoration treatment consisting of consolidation of the block and cleaning of parchment leaves. The books have not been studied in depth before; currently they are the subject of a study for the Master's seminar at the Protection of Cultural Heritage course, NCU Toruń (2023–2024), including analysis of the structure, technique of execution and provenance.

Libro B. M. in felplin.
 Commenda prima in adventu dñi
 Secunda in adventu dñi
 In principio euanglii dñi xpi filii dei. sicut scriptum
 ē in vna p̄ba. Ecce natus anḡm̄ meū ante
 faciem tuam. qui parabit uiam tuam ante re-
 gnum tuum in deserto. p̄te uiam dñi. rec-
 tas facite sentias eius. Ornel. l. c. veni.
 Beate p̄bri:

que appropinquauit. etiam regnum tuum. In
 nimis itaq; ē humanitas n̄sa. dei uero regni
 celestis inuocati p̄ntendit. predicare. Et ideo
 matheus recte filium dñi nuncupat. que in car-
 ne ueniente assuetat. recte matris filium dei. et
 in p̄ma uoluntatis sui fronte. auctore euanglii.
 sponsore regni designat. cum. et lotandū autē ē
 qd euangliū scī. qui dispensatione nobis amice
 incarnationis septem reliquit. uno quidē su-
 accenti ad officiu sedendi accesserat. ē. diuerso
 narrationis sue p̄mocho singuli diuisum statim
 cuncti. Matheus uiq; anamurata amica exo-
 un sumens. ad tempus usq; amice resurrecti-

ORF
 cit hoc euangliū in
 mentes quo ar. h
 hi dant. filii ab
 dñs nr̄ ih̄s xps dei. homini n̄m̄. m̄
 gendū. Et apte p̄mus euangliū filium homi-
 nis eum. sedis filium dei nomm̄. ut
 rib; p̄uularem ad nationē sc̄ntis nr̄ exurgere
 ac p̄fidei. sacramenta humanitatis assump-
 ad agnitionē diuine eternitatis ascender. apte
 qui humana erat generatione de scripturis. a
 filio hominis cepit. dandū uidelicet fuisse ab
 he. de quom̄ stirpe substantia carnis assump-
 apte is qui librum suum ab initio con-
 predicationis in chaz̄it. filium dei magis
 pellare uoluit. dñm̄ nr̄m̄ ih̄m̄ xpm̄. quia
 nr̄m̄ & humane erat nature de p̄genie pat-

dm̄ ueniant. ad auctoritate quoq; legi-
 tamam suscipiendam uenit. m̄d̄q; p̄uo-
 siquis uita hereticos aut uetus solū
 tantum. aut solumm̄ nouum suscipi-
 mus astantis dei remanet. Ecce m̄ta
 meū ante faciem tuam. qui parabit

Francuski manuskrypt BDP 4(8) z Pelplina

Poster prezentuje rękopis o sygn. 4(8) z Komentarzami Piotra Lombarda do Listów św. Pawła, spisany na 161 pergaminowych kartach teksturą gotycką, inkaustem żelazowo-garbnikowym, udekorowany misternie złoconymi, wielobarwnymi inicjałami malowanymi kryjąco; w wyniku aktu wandalizmu pozbawiony niestety blisko 50 kart. Manuskrypt oprawiony jest w bukowe deski, współczesne względem bloku księgi. W literaturze określany jest jako przykład produkcji skryptoriów francuskich z 3. ćw. XIII w., choć jak się wydaje, może być o kilka dekad wcześniejszy. Kodeks jest aktualnie przedmiotem opracowania w ramach seminarium magisterskiego na kierunku Ochrona Dóbr Kultury (2022–2024), którego celem jest wnikliwa analiza struktury materialnej i techniki wykonania dzieła oraz weryfikacja jego datownia i francuskiej proveniencji artystycznej.

French manuscript BDP 4(8) from Pelplin

This poster presents codex 4(8) with Peter Lombard's Commentaries on the Epistles of St Paul, written on 161 parchment pages in gothic texture, in iron-tannic ink, decorated with intricate gilded multicolored gouache initials (unfortunately, by an act of vandalism, it was deprived of nearly 50 pages). The manuscript is bound in beech boards, contemporary with the book block. By researchers, it has been described as an example of the products of French scriptoria from the 3rd quarter of the 13th century, although, as it seems, it may be several decades earlier. The codex is currently the subject of a study for the Master's seminar at the Protection of Cultural Heritage course, NCU Toruń (2022–2024), which aims to provide an in-depth analysis of the material structure and technique of execution and to verify its dating and French artistic provenance.

an
lus
uo
cat
apls xpi ihu
p uoluntatem
dei ⁊ solteres

Danielus
uocat
apls ⁊ c.
hanc e
plam
scilicet apls corinthi
is corinthi aut sunt
achari his ab ipso a
plo sunt orti qui
precepto dñi adnio
nitus resedit apd co
rinthios p annu u
num ⁊ menses .vi.
docent inter eos ubi
dei s post p pseudo
multipharie subisti
funt. Ita ⁊ eni subu
si erant s ur de bay
nisi se iactarent u
nitatem ecclie scin
dentes ⁊ sacramentoz
unitatem in usum
et ministroz mer
it u iudicarent. Pura
bant ⁊ sacramta ma
iora ee usus sup bono
iudicarent maioru
an ul minoru ee u
sus sup mag ul mi
nus bonos darentur.
Ita q subuisti erant
ur contempto aplo de
sapientibz scilicet se iacta
rent quoz eloquia ⁊ terna
phia delectabantur. ur sub
noie xpi his imbuebantur que cetera se fidei. In
flan q erant eo q no uer ad eos apls. fornicato

Rękopis *Summa Theologiae* BDP 19(29) z Pelplina

Poster prezentuje nieprzebadany dotąd średniowieczny rękopis 19(29), zawierający odpis *Summa theologiae. Prima pars* św. Tomasza z Akwinu ze zbiorów Biblioteki Diecezjalnej w Pelplinie. Jest to pergaminowa księga (204 karty), oprawiona w półskórek i ozdobiona skromnie kaligraficznym filigranem pączkowym w kolorze niebieskim (azuryt) i czerwonym (cynober) oraz rysunkami marginalnymi; spisana przez jednego skrybę inkaustem metalo-garbnikowym (zawierającym żelazo i cynk). Podstawą opracowania była analiza kodykologiczna z uwzględnieniem cech materialnych i stanu zachowania zabytku a także wnikliwe studium dekoracji piórkiem – drobnych rysunków wykonanych przez skrybę, przedstawiających maski, półpostaci ludzkie, hybrydy i zwierzęta. W przypadku jednego wizerunku możliwe jest, że kopista przedstawił samego siebie: kodeks kryje więc przykład iluminatorskiej ikonografii, określanej żartobliwie „średniowiecznym selfie”. Księgę można datować na przełom XIII i XIV wieku; jest ona dziełem skryptorium zachodniego, być może – francuskiego. Poster jest oparty o pracę licencjacką obronioną na kierunku Ochrona Dóbr Kultury (UMK w Toruniu) w 2023 r.

Manuscript of *Summa Theologiae* BDP 19(29) from Pelplin

The poster presents a hitherto unexamined medieval manuscript 19(29), containing *Summa theologiae. Prima pars* by St Thomas Aquinas, from the collection of the Diocesan Library in Pelplin. It is a parchment book (204 pages), bound in half-leather and decorated with modest bud-penflourishing in blue (azurite) and red (cinnabar) and also marginal drawings; written by a single scribe in metal-tannic ink (containing iron and zinc). The study was based on a codicological analysis, taking into account the material features and state of preservation of the book, as well as a careful study of the pen decoration – small drawings made by the scribe, depicting masks, human half figures, hybrids, and animals. In the case of one image, it is possible that the copyist depicted himself: the codex thus conceals an example of an illuminated iconography, jokingly referred to as a 'medieval selfie'. The book can be dated to the late 13th and early 14th centuries; it is the work of a Western scriptorium, possibly a French one. The poster is based on a bachelor's thesis prepared at the Protection of Cultural Heritage course, NCU Toruń, in 2023.

me ac
p acti
udo ce
sic ml
q sic
m m b
i f m
udo m
m f a
f a r
r d r e q
m e n t
h e n e
p e d e t
t e l l o z
u c o p i r
q m l
i v n o
a n t i s
n o d u
n e m
e q m a
m l t i m
m i o z
i m i a

dd q h quibrdam pōitit aha pōi n fir
o p p o i t u m t i i n f i n i t a p o m o p p o c u t h
f i e i m l t i m d i l . v n h e s t p o s s i e e e a
m l t i m d m e a c t u i n f i n i t a m . Q d v n
v i a u o i n f a n t o e n e n t i a d i m v
o u e n i t e u t q v e r z m o n i d
h d o
u t v
d e f i r
f e m p
i e e v
d r i o
m n b
a l l u r
e s t i o
p e o s
n e a t
r e s f i m t
q i l l o p
p q m
h a d a g e n t f i r u r n a l i t a n t o d
g i s d i s t a n t e n u s a c t o p e e d i t . s i d
e u t u o s i s s i m u a g e n t . s e n u s a c t o
e e v r a d e a e n e a b i f o d i s t a n t n e

Rękopis *Gregorii Magni Opera* Rkp. 1716 z Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu

Poster prezentuje rękopis o sygn. Rkp. 1716 znajdujący się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, a przekazany tam z Państwowego Gimnazjum Męskiego w Chełmnie w latach 30. XX w. Zawiera wybór dzieł Grzegorza Wielkiego. Składa się z 236 kart pergaminowych, przy czym karta 44 została usunięta i zastąpiona papierową. Tekst księgi spisano czarnym inkaustem w dwóch kolumnach.

Rkp. 1716 wzmiankowany jest jedynie w kilku opracowaniach dotyczących zbiorów poznańskiej biblioteki i nigdy nie stał się przedmiotem dokładnej analizy. Datowany jest bardzo ogólnie na XV wiek, a jego pierwotna proveniencja nigdy nie została ustalona. Główne problemy badawcze w pracy nad omawianym kodeksem to ustalenie jego proveniencji, dokładniejszego czasu powstania oraz próba wpisania znajdujących się w nim dekoracji w konkretną tradycję. Kodeks jest przedmiotem opracowania w ramach seminarium magisterskiego na kierunku Ochrona Dóbr Kultury UMK w Toruniu (2023–2024).

The manuscript of *Gregorii Magni Opera* Rkp. 1716 from the University Library in Poznań

The poster presents the manuscript Rkp. 1716, currently in the collection of the University Library in Poznan, donated there from the State Male Gymnasium in Kulm in the 1930s. It contains a thematic florilegium from the works of Gregory the Great. It consists of 236 parchment pages, with page 44 removed and replaced with a paper one. The text of the book is written in black ink in two columns.

The Manuscript 1716 is mentioned only in a few studies on the collections of the Poznan library and has never become the subject of a detailed analysis. It is dated very generally to the 15th century, and its original provenance has never been established. The main research problems in the work on the codex in question are to establish its provenance, the more precise time of its creation, and an attempt to place the decorations it contains in a specific tradition. The Codex is currently the subject of a study for the Master's seminar at the Protection of cultural heritage course NCU Toruń (2022–2024).

Mszał cysterski Ms 1552 z Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie

Poster prezentuje rękopis Missale Cisterciense ze zbiorów Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie (Rkps Czart. 1552 IV), datowany na początek XIV wieku, o prawdopodobnej proveniencji nadreńskiej. Księga złożona jest z 171 kart pergaminowych i jednej karty papierowej w oprawie z desek dębowych obleczonych w skórzaną okładzinę, z mosiężnymi okuciami wzdłuż brzegów. Rękopis dekorowany jest malowanymi kryjąco inicjałami figuralnymi, jedną całostronicową miniaturą ukazującą scenę Ukrzyżowania i licznymi inicjałami filigranowymi. Kodeks jest przedmiotem opracowania w ramach seminarium magisterskiego na kierunku Ochrona Dóbr Kultury na UMK w Toruniu (2023–2024), w ramach którego dokonywana jest weryfikacja proveniencji artystycznej, pogłębiona analiza dekoracji, treści i techniki wykonania, a także opracowywana jest historia obiektu w kontekście aktywności kolekcjonerskiej Władysława Czartoryskiego.

Cistercian Missal Ms 1552 from the Princes Czartoryski Library in Krakow

The poster presents a manuscript of the Missale Cisterciense from the collection of the Princes Czartoryski Library in Kraków (Rkps Czart. 1552 IV), dated to the early 14th century, of probable Rhineland provenance. The book consists of 171 parchment pages and one paper page in a binding of oak boards covered with leather lining, with brass fittings along the edges. The manuscript is decorated with gouache figural initials, one full-page miniature depicting the scene of the Crucifixion, and numerous pen-flourished initials. The codex is the subject of a study as part of a Master's seminar at the Protection of Cultural Heritage course (NCU Toruń, 2022–2024). In the framework of the seminar, the artistic provenance of the codex is currently verified and an in-depth analysis of its decoration, content, and making technique is carried out, as well as the elaboration on the history of the object in the context of the collecting activities of Władysław Czartoryski.

